

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, ТЕОРЕТИЧНІ Й НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІКИ І ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ БІОГРАФІЧНОЇ ТА БІОБІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1.1. Історія формування провідних осередків біографічних досліджень та проблеми консолідації професійного співтовариства (друга половина ХІХ — ХХ ст.)

Проблема створення нових біографічних знань, їх ефективного розповсюдження й використання новітніх інформаційних технологій стає одним із вирішальних чинників суспільного життя. Її розв'язання тісно пов'язане із непростими інституціональними й організаційними питаннями. Один з них — через вивчення історичного досвіду самоорганізації наукового співтовариства навколо суспільно визначеної проблеми. Такою моделлю, на наш погляд, може стати організація колективної діяльності навколо створення Українського біографічного словника.

У цьому контексті ми розглянемо історію та закономірності формування провідних осередків біографічних досліджень в Україні, проблеми консолідації професійного співтовариства у галузі біографічних досліджень, створення традицій та відповідних наукових комунікацій у другій половині ХІХ — ХХ ст. Це дозволить предметніше окреслити науково-методологічні засади та інші складові розвитку цього наукового напрямку в умовах зміни в Україні певних світоглядних та культурологічних орієнтирів, а також бурхливого розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

На користь такого підходу свідчать ті обставини, що за останні роки в Україні суттєво змінилися об'єктивні умови, культурологічна ситуація, інші чинники, котрі впливають як на розвиток науково-теоретичних засад біографістики, так і на її прикладні аспекти. Зокрема, суттєво розширилися обсяги конкретних біографічних знань, а новітні інформаційні технології забезпечують доступ до них мільйонів користувачів.

Зросла кількість інституцій і установ, які предметно займаються теорією та практикою біографіки (Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, освітні та культурні заклади), а також енциклопедичною й біографічною видавничою діяльністю (Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», Український видавничий консорціум та «Типографія від А до Я» В. В. Болгова та ін.). Усі вони мають статус юридичної особи та власні джерела фінансового забезпечення, свої функції і завдання. В Україні існує також значна кількість науковців, тимчасових наукових колективів, що створюються для виконання конкретних завдань (регіональні біографічні довідкові видання, довідники вищих навчальних закладів, земляцтв тощо). Зазначені процеси актуалізують питання пошуку шляхів складання певних узгоджених «правил гри» у галузі створення, накопичення та реалізації біографічних знань, включно із науково-теоретичною, організаційною, фінансовою та нормативно-правовою складовими.

Інформаційний вибух та поширення інформаційних технологій змінили образ історичної науки, в межах якої розвивається біографіка. В нових умовах стає очевидним, що в теоретичній і практичній площині цей напрям історичної науки набуває інтегрованого характеру, орієнтованого на колективну співпрацю і створення багатовимірного інформаційного простору. Ідея створення Українського біографічного словника на паперових носіях логічно змінилася на принципово інший підхід узагальнення і розповсюдження наукової біографічної інформації. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та один з її науково-дослідницьких центрів – Інститут біографічних досліджень, ініціювали створення електронного наукоємного структуро-

ваного науково-інформаційного біобібліографічного ресурсу у вигляді «Українського національного біографічного архіву». Біографічна інформація є важливою складовою також в діяльності Інституту енциклопедичних досліджень (видає 16 томів «Енциклопедії сучасної України», 2001–2016) та Державної наукової установи «Енциклопедичне видання» [43; 45]¹. Це актуальне для держави, суспільства перспективне і довготривале завдання, кінцевий термін виконання якого визначити принципово неможливо².

Наведені окремі закономірності розвитку української біографістики потребують наукового осмислення та науково-методологічного обґрунтування, що має спиратися, на наше переконання, на вивчення досвіду минулих років. У загальному сенсі цей досвід свідчить про те, що важливе значення в організації справ такого масштабу і змісту, з якими сьогодні має справу українська біографіка, має опора на існуючі традиції, обрання оптимальних стратегій дій (науково-методичні, інформаційні, технологічні, практичні) та консолідований людський фактор у вигляді відповідної професійної спільноти.

Наприклад, практика України ХХ ст. знає досить успішні проекти створення корпусу біографічних знань та поширення їх у суспільстві (проекти УРЕ, ЕІУ, УСЕ тощо). Невід'ємною їх складовою були заходи із формування відповідних професійних колективів (науковців, видавців, менеджерів). Як приклад успішної реалізації великої за обсягом колективної праці другої половини ХХ ст. наведемо унікальне в колишньому СРСР та на пострадянському просторі 26-томне видання «Історія міст і сіл Української РСР» (Київ, 1969–1973), організація якої відбувалася на державному рівні. Матеріали по об-

---

¹ В Росії, наприклад, склався унікальний досвід з організації науковців навколо видавництва «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). За період 1996–2014 видавництвом було видано 250 тематичних енциклопедичних видань, наукових видань з історії науки, збірник документів тощо. У 1993–2000 рр. було видано 21 том, присвячений окремим політичним партіям.

² Згадаємо, що в українській біографічній практиці (1918–1933) комісія зі створення Українського біографічного словника отримала назву «Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України». Слово «постійна» означало довготривалість процесу, неможливість визначення певного терміну завершення праці.

ластях готували офіційно створені робочі групи. У зборі матеріалу до проекту активну участь брали члени регіональних осередків Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, громадськість в особі журналістів, викладачів вузів, музейних працівників, вчителів шкіл тощо. Окрему групу склали професійні науковці, які здійснювали науково-методичну підтримку, працювали в архівах та над текстами статей видання. Керівництво підготовкою томів до видання здійснювали обласні редакційні колегії, Головна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» на чолі з академіком П. Т. Троньком. Видавничу частину очолювала Головна редакція «Української радянської енциклопедії»³ під керівництвом академіка М. П. Бажана.

В Україні сьогодні триває перегляд самої парадигми історичних та історико-біографічних досліджень, накопичення біографічних знань. Нові інформаційно-комунікаційні технології на кілька порядків збільшили обсяги біографічної інформації та надали якісно нові можливості доступу до неї. З метою створення спільного дослідницького простору та використання його можливостей для формування корпусу біографічних знань на якісно нових засадах на порядку денному встає об'єднання зусиль науковців та представників професійної спільноти, які працюють у галузі біографіки.

Структура сучасного простору біографіки, як і раніше, містить у собі низку складових: науково-теоретичну (ідеї, теорії, методи, традиції, інновації), комунікативну (контакти, зв'язки, засоби створення і розповсюдження інформації), організаційно-нормативну (у вигляді унормованих у той чи інший спосіб науково-методологічних засад створення біографічних видань, а також відповідних об'єднань дослідників). У цьому контексті актуальності набуває пошук сучасних науково-теоретичних та формальних і неформальних організаційних підходів до створення інтегрованого інтелектуального середовища, здатного вирішувати різноманітні наукові і культурологічні завдання.

---

³ Окремо зазначимо, що за радянських часів проект «Історія міст і сіл Української РСР» був успішно реалізований на основі Постанови ЦК КПУ № 16/18-3 «Про видання «Історія міст і сіл Української РСР» і фінансувався державою.

Як ми казали раніше, виконання такого завдання має спиратися на дослідження форм організації колективної біографічної практики у другій половині XIX — XX ст. У загальних рисах ця практика, як і сьогодні, характеризувалася складною взаємодією об'єднань дослідників: формальних та неформальних культурних, громадських, наукових об'єднань, видавців. Результатом стало створення, накопичення, обмін і розповсюдження біографічних знань в соціумі, закладення традицій формування різних видів біографічного ресурсу, спілкування, контактів, міждисциплінарних зв'язків, обміну біографічними знаннями. Розвиток знань про біографію відбувався у тісному взаємозв'язку з іншими гуманітарними науками (краєзнавством, історією, генеалогією, етнографією, археографією тощо).

Водночас суттєвим чинником була та обставина, що формування біографічного ресурсу, ідей та практик було пов'язане зі створенням Українського біографічного словника, універсальних енциклопедичних видань, біографічних довідкових видань і здійснювалося в різних історичних умовах — відсутності державності (друга половина XIX — початок XX ст.), короткого періоду української незалежності (1918–1921), радянських часів (1922–1991), новітньої Української держави. В контексті формування національної ідентичності значне місце в накопиченні і розвитку біографічного знання належить інтелектуальному співтовариству. В українському культурному дискурсі в різні періоди інтелектуальне співтовариство забезпечувало і регулювало наукову діяльність, об'єднуючись у структури різної конфігурації. Їх форми визначалися особливостями суспільно-політичного життя, науковими і культурними процесами певної доби, інформаційними і комунікаційними потоками.

Об'єднуючим світоглядним та методологічним орієнтиром ми обрали ідею створення Українського біографічного словника, яка домінувала в соціокультурному просторі й інтелектуальному житті кількох поколінь у вигляді ідей, концепцій, практик, біографічного ресурсу, різноманітних способів розповсюдження біографічної інформації. У новітній час вона трансформується в ідею створення «Українського

національного біографічного архіву», «Великої української енциклопедії», енциклопедичних видань та інших проектів, в яких біографічна складова є провідною і які базуються на інтегрованому біографічному ресурсі. В сучасній історіографії зазначені тенденції розглянуті і проаналізовані в монографії В. І. Попика «Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку» (2013).

У вітчизняній історіографії тема становлення і розвитку біографічних осередків і колективів, спільна діяльність яких була спрямована на створення біографічного ресурсу в різних його видах і формах, останніми роками набуває актуальності. Вона розглядається в різних аспектах: загальноісторичному, національно-культурному і просвітницькому, які пов'язані з розвитком гуманітарних знань і поширенням їх у суспільстві.

Своїх дослідників має біографічний гурток В. Б. Антоновича [30, с. 8–15], Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України [31;32;33], видавництво «Української радянської енциклопедії», «Радянська енциклопедія історії України» [4], видавництво «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана [56] тощо. Не залишились поза увагою науковців знакові в суспільстві загальні енциклопедичні видання, які увійшли в науковий обіг та суспільну свідомість за ім'ям осіб, що їх створювали (словники Половцова, Брокгауза і Ефрона, братів Гранат, Є. Онацького тощо). В своїх працях дослідники зосереджуються переважно на культурно-історичному процесі, історії видання, науково-організаційних аспектах діяльності, характеристиці й аналізу змісту видань, проблемах, здобутках, досвіді створення, інформаційному потенціалі видань, освітньої ролі біографічного продукту в суспільстві та ін.

В 2015 р. з'явилася праця «Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України: персонілогічний вимір», у якій автор (С. М. Ляшко) зробила спробу створити колективний портрет трьох поколінь співробітників Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933), зокрема охарактеризувати їх особисті і наукові зв'язки, досвід колективної роботи

зі створення колективного біографічного продукту (гурток В. Б. Антоновича, Київська археографічна комісія, енциклопедичні словники Брокгауза і Ефрона, братів Гранат, РБС), персональний внесок співробітників у створення теоретико-методичних засад Українського біографічного словника і в організацію праці [33].

Окремі праці присвячені постатям, що очолювали біографічні колективи та видавництва (М. М. Могилянський [32], М. П. Бажан [53; 55]). В монографічних працях В. С. Чишка, С. М. Ляшко, В. І. Попика біографічні гуртки, осередки, інституції, видавництва розглядаються в контексті поставлених авторами завдань — дослідження процесів формування та розвитку національної біографічної традиції (В. С. Чишко) [57]; отримання біографічного знання, інституалізації української біографічної довідкової справи, наукової і організаційної діяльності, методологічних здобутків (С. М. Ляшко) [35]; закономірностей складання вітчизняного ресурсу біографічної та біобібліографічної інформації, джерельної бази та концептуальних засад вивчення ресурсів довідкової біографічної інформації (В. І. Попик) [44]. У зазначених працях акцент робиться на інтелектуальному доробку членів віртуальних або унормованих колективів та аналізі різних видів створених ними біографічних продуктів. В цілому тема біографічного співтовариства в Україні і характеристика суб'єктів такого колективного явища, як «спільна біографія», «олюднення історії», за окремими винятками, поки що залишається поза увагою науковців.

В сучасній історіографії подібні дослідницькі завдання плідно розробляються І. І. Колесник, Л. П. Рєпіною на теоретичному і прикладному рівнях, які розглядають таке нове явище, як мережеві практики створення біографічного знання у контексті понять «інтелектуальне співтовариство», «традиція», «інформація», «культура», «комунікація».

І. І. Колесник для розгляду подібних тем вважає доцільним підходити за допомогою концептів «інтелектуальне співтовариство» та «мережевий аналіз» [22]. Якщо в традиційному сприйнятті інтелектуальне співтовариство — це група осіб, що об'єдналися навколо ідеї, ідеології, харизматичної особи, то в системі мережевих технологій інтелектуальне спів-

товариство «виступає як рухома структура комунікаційних і інформаційних практик» [23]. При такому підході концепт «інтелектуальне співтовариство» є інструментом для вивчення культурно-освітніх, науково-корпоративних, політичних практик українських інтелектуалів ХІХ — початку ХХ ст. Він дозволяє усвідомити роль об'єднань інтелектуалів у складних процесах «легітимації культурного та наукового життя в українських землях в умовах державницького ірраціоналізму, культурних впливів, імперських утисків, політики нищення національних традицій і ідеалів» [24, с. 370].

Російська дослідниця Л. П. Рєпіна пропонує вивчати інтелектуальні традиції через поняття «інтелектуальна культура», яке містить у собі інтелектуальну діяльність, формальні і неформальні інститути, що її підтримують, комунікативні практики інтелектуальних співтовариств, форми і засоби інтелектуального спілкування та відносин в інтелектуальних співтовариствах, які є творцями, боронителями, інтерпретаторами і трансляторами інтелектуальних традицій [47].

Тема культурних традицій має безпосереднє відношення до осіб, які діяли в царині біографістики, форм і способів організації біографічної практики в частині створення колективного біографічного продукту — біографічних довідкових видань. В практиці створення колективних біографічних продуктів традиція виступає формою і засобом збереження інтелектуальної спадщини, соціальної комунікації людей. Через традиції передається культурний груповий досвід людства, апробований попередніми поколіннями. Дослідники, які вивчають еволюцію культури, виокремлюють таку специфічну особливість традиції як трансмісія — передача, наслідування культурних і наукових здобутків у соціальному просторі і часі із збереженням базових цінностей та елементів, що включають соціальний досвід, форми свідомості, інститути людського спілкування, засоби організації і передачі інформації з наступною адаптацією до культурно-історичних епох, в яких вони існують, тощо. Механізми культурної трансмісії розглядаються як система акумулювання, кодування, трансляції та репродукування знання, досвіду, цінностей, норм, технологій тощо. Вивчення традицій включає елемент оцінки того, що унаслідкується [50; 59, с. 22].

За нашими спостереженнями, умовно до середини XIX ст. майже всі біографічні довідкові видання мають одного автора. Г. М. Добров, який предметно займався аналізом наукового процесу і вивчав наукову діяльність як самостійний вид професійної діяльності, пояснює ці особливості реальними індивідуальними інформаційними можливостями науковців, різною складністю операцій наукового процесу, певною інформаційною ситуацією [12, с. 156]. Із середини XIX ст. довідкова біографіка набуває ознак колективної творчості. Історія української біографістики свідчить про формування традиції консолідації науковців і аматорів в різні формальні й неформальні угруповання. Результатом їх діяльності стало складання біографічних довідкових видань, створення і накопичення біографічного ресурсу, розповсюдження нових знань і ідей в соціумі.

Початок формування біографічного інтелектуального співтовариства. Друга половина XIX ст. — період становлення вітчизняної історичної науки. Саме тоді були зроблені серйозні спроби осмислення історичного минулого, з'явилися професійні історики, наукові школи. В університетських центрах та губерніях, віддалених від наукових та освітніх центрів, почали формуватися колективи науковців і аматорів — дослідників історії свого краю. Найбільш плідно проводилися етнографічні дослідження, за результатами яких доводилася окремішність українського народу та окреслювалася територія, на якій він мешкав. Щодо олюднення історії, то цей процес розвивався в дусі загального народознавчого спрямування і в позитивістській моделі історіописання, за зростання інтересу дослідників до неординарних постатей і народу (В. Б. Антонович: народ — головний суб'єкт історичного процесу; видатні особи — виразники соціальних доль; «історичними діячами» вважаються лише ті, хто розумів потреби свого народу і тому зумів повести його за собою [2, с. 420–424]. М. С. Грушевський: народ виступає майже у всіх випадках синонімом поняття «українець»; українські народні маси розумілися як власне селянство, свідоме панство, інтелігентні кола [6, с. 163]).

Найбільш поширеним видом біографічної довідкової практики, що розгорнулася в окремих губерніях, стали осередки

українського громадсько-політичного і культурно-освітнього життя. В умовах відсутності державності, національних форм освіти, культури, обмеженості інтелектуальних і громадських рухів одним з напрямів діяльності українських інтелектуалів, які мешкали на віддалі від наукових (університетських) центрів, стали пошуки обґрунтування національної ідентичності в різних формах, в тому числі в біографічній. Умовно ці осередки можливо співвіднести з добровільними неструктурованими об'єднаннями в межах конкретної адміністративної одиниці (губернії), які за сутністю є «інтелектуальними співтовариствами» [24, с. 369–395].

У другій половині ХІХ ст. на українських територіях Російської імперії на центральному (при університетах) і губернському (регіональному) рівнях зароджується комунікативна мережа формальних і неформальних інтелектуальних співтовариств. Вони створювалися як інтелектуальні об'єднання, культурницькі гуртки у структурі культурно-громадських рухів, науково-корпоративні і наукові об'єднання. Однією з форм організації колективної праці істориків і аматорів в губерніях стала спільна праця у формальних науково-громадських структурах, що виконували наукову та просвітницьку функції. Структура й принципи організаційної діяльності були майже однотипними в межах Російської імперії.

Для цього періоду на теренах України можна умовно виокремити наступні культурно-інтелектуальні і наукові осередки: Київський, Харківський, Таврійський, Чернігівський, Полтавський, Катеринославський, Подільський, Волинський, Львівський. Виразну специфіку зберігали Лівобережна Україна (колишня Гетьманщина), Правобережна Україна (за російською термінологією — Південно-Західний край), Слобідська Україна, Південна Україна (Новоросія).

Представники губернської інтелігенції, як науковці, так і аматори, були членами комісій, комітетів, товариств, що офіційно діяли на теренах Російської імперії, як-от: загальноімперських — Російське географічне товариство (РГТ), Московське археологічне товариство (МАТ); науково-корпоративних — Товариство аматорів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, Історичне товариство Нестора-літописця при Університеті

св. Володимира в Києві, Історико-філологічне товариство при Харківському університеті тощо. Частіше губернська інтелігенція гуртувалася навколо статистичних комітетів (виконувала завдання збирання й обробки різних статистичних відомостей, інформації про історичне минуле, стан дворянських маєтків тощо), вчених архівних комісій (їх функцією було формування зводу архівів, документів місцевих установ, родинних і приватних архівів, як сучасних, так і ліквідованих провінційних канцелярій, монастирських і дворянських архівів XVI–XVII ст. тощо) [34], які виконували роль місцевих історико-краєзнавчих товариств і працювали за різними формами науково-практичної діяльності⁴.

У більшості установчих документів цих товариств до предмету досліджень були віднесені історична, бібліографічна, архівна, генеалогічна, етнографічна, статистична та інші наукові дисципліни, що перебували в стадії формування. Механізми виникнення та функціонування, пріоритети їх діяльності визначали регіональна специфіка, наявність університетських центрів або наближеність до них, ступінь розвитку інфраструктури та засобів комунікації, склад і рівень наукової підготовки осіб, залучених до наукової та науково-громадської діяльності, наявність лідерів, які впливали на обрання напрямів наукової й інформаційно-комунікативної практики.

Для аналізу інтелектуальних співтовариств у царині біографічної діяльності того часу ми обрали наступні моделі.

Чернігівське інтелектуальне співтовариство — умовна назва, за якою ми поєднали науковців і аматорів, котрі гуртувалися навколо губернських наукових комітетів і працювали за чітко означеними напрямами діяльності. Біографічний напрям як такий був відсутній серед пріоритетів. Але за результатами їх діяльності було створено величезний джерельний ресурс для біографічних досліджень. За схожими науково-організаційними принципами складалася робота в інших українських землях Російської імперії.

---

⁴ На українських землях, що входили до складу Російської імперії, в останній третині XIX — на початку XX ст. діяло 13 історичних наукових товариств, у тому числі 3 університетські.

Науково-корпоративне об'єднання професійних науковців і аматорів, які згурпувалися навколо Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. За формою організації і змістом діяльності це об'єднання науковців зі статусом державного наукового історичного закладу при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора. Результатом їх діяльності став, серед інших надбань, науковий і культурний капітал у вигляді джерелознавчого біографічного ресурсу.

Культурно-громадський осередок — біографічний гурток В. Б. Антоновича — перша в історії української біографічної справи організаційна структура, що засновувалася як громадська ініціатива навколо ідеї створення Українського біографічного словника.

Наукова інституція НТШ, що поєднувала в своїй діяльності різні наукові напрями, мала розвинену інфраструктуру з науковими виданнями, часописами, бібліотекою, розгалуженою системою наукових зв'язків. За результатами її діяльності було створено величезний біографічний ресурс, авторський регіональний біографічний словник.

Чернігівське інтелектуальне співтовариство. У зазначений період в Чернігівській губернії збіглися об'єктивні і суб'єктивні фактори, що сприяли розвитку інтелектуальної діяльності. Значення Чернігівської губернії в історії України чітко визначив М. С. Грушевський: «Я зазначаю се як проблему українських дослідів: дослідження старої Чернігівщини як великого культурного резервуару українського життя на протязі всього тисячоліття та джерела української культури, що посиляли звідти свої проміння в різних напрямках: в українських і неукраїнських землях. Щоб пізнати розвій українського життя, побуту, матеріальної і інтелектуальної культури, соціального укладу, моралі і права в їх зв'язку і суцільності, неодмінно треба йти за сим сюди, до сих північних сховків, комор українського життя. Тут поховані секрет Старої України — і зародки Нової» [10].

В імперському науковому і культурному дискурсі представники Чернігівської губернії в особі українських старшинських родин були носіями культурно-національних цінностей і традицій, громадянської позиції. З них вийшли яскраві діячі національної культури, громадської думки, мистецтва, літера-

тури, науки краю і країни — І. Л. Шраг, О. О. Русов, Б. Д. Грінченко, М. М. Коцюбинський, Г. О. Коваленко, П. Я. Дорошенко, С. П. Шелухін, М. М. Могилянський, Ф. М. Уманець та ін. В губернії сформувався прошарок провінційної інтелігенції в особі чиновників державних органів, місцевої громадськості, науковців, аматорів — дослідників старовини, які прагнули поєднати зусилля у справі дослідження історії, культури, природи свого краю через науково-громадські комісії: Чернігівську статистичну комісію (далі ЧСК, 1861–1868) та Чернігівську губернську вчену архівну комісію (далі ЧГВАК, 1896–1920). Тематика і проблематика дослідницької і публікаторської діяльності в межах ЧСК і ЧГВАК складалася відповідно до положень комісій, особистих інтересів членів співтовариства та, що не менш важливо, їх лідерів.

В останній чверті ХІХ ст. в Чернігові була акумульована величезна джерельна база цінних документальних комплексів з історії «малоросійського» краю⁵ й України. В 1802 р. в результаті чергової адміністративної реформи до складу Чернігівської губернії увійшли міста Новгород-Сіверський, а також Батурин і Глухів — колишні столиці Гетьманської України — зі своїми історичними традиціями українського державотворення (Новгород-Сіверський гурток автономістів О. К. Лобисевича, 1870–1890) та культуротворення. Із Глухова і Батурина було перевезено багато архівів, зокрема матеріали другої Малоросійської колегії, Генеральної військової канцелярії, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництва (останні два, завдяки В. Л. Модзалевському, було передано до архіву ЧГВАК). За сприяння тогочасного предводителя дворянства Г. О. Милорадовича були зібрані матеріали Чернігівської казенної палати та архів дворянського депутатського зібрання⁶. Велику роботу зі збирання, упорядкування, вивчення та публікації джерел і документальних комплексів з історії Лівобережної України другої половини ХVІІ — ХVІІІ ст. проводила ЧСК, пізніше долучилася ЧГВАК.

---

⁵ Під Малоросією О. М. Лазаревський розумів Полтавщину й Чернігівщину часів Гетьманщини.

⁶ До Чернігова була перевезена друкарня Лазаря Барановича, одна з перших лівобережних друкарень, що була відкрита 1675 р. в Спасо-Преображенському чоловічому монастирі.

Плідна діяльність науково-громадських комісій була пов'язана з іменами уродженців Чернігівської губернії — Олександра Матвійовича Лазаревського (1834–1902) й нащадка старовинного роду козацької старшини Григорія Олександровича Милорадовича (1839–1905). Їм належить ініціатива у визначенні напрямів науково-практичної діяльності комісій з урахуванням місцевих особливостей і можливостей, а також власних інтересів і пріоритетів.

О. М. Лазаревський на той час був членом з'їзду мирових посередників Чернігівської губернії від уряду та обіймав посади секретаря чернігівського «присутствія» в селянських справах і секретаря ЧСК. В Чернігові він запровадив свої студії з бібліографії, археографії, генеалогії та історії. Серед напрямів наукової діяльності О. М. Лазаревського, що стикаються з біографічними дослідженнями, — історія дворянства, з'ясування питань походження родів. Значну увагу він приділяв вивченню і публікації родинних архівів (Сулимів, Скорупів, Войцеховичів та ін.). На сторінках «Записок Черниговской губернской статистической комиссии» О. М. Лазаревський опублікував велику працю — «Очерк старейших дворянских родов в Черниговской губернии» (1868).

Г. О. Милорадович у 1890–1896 рр. очолював чернігівське губернське дворянство. В 1896 р. він ініціював створення ЧГВАК, а в 1896–1901 та 1903–1904 рр. очолював її, зробивши значний внесок в її становлення як архівного та краєзнавчого регіонального центру. Як археограф він запровадив у науковий обіг численні джерела про життя та діяльність представників козацько-старшинських родів так званого «малоросійського дворянства», nobілітованих царським урядом. Значну частину наукового доробку Г. О. Милорадовича складають біографічні студії, генеалогічні розписи, документальні публікації. Серед них — «Малороссийское дворянство» (Чернігів, 1890), що містить родовідні розписи й стислі нариси історії 20 відомих дворянських родин; двотомна «Родословная книга Черниговского дворянства» (1901), до якої увійшли відомості про понад 1,8 тис. дворянських родів, котрі відіграли важливу роль у політичному, соціально-економічному й культурному житті регіону. Він створив груповий портрет кількох поколінь своєї великої родини (Мило-

радовичі, Полуботки, Туманські, Кочубеї) [20; 21]. Оприлюднення результатів біографічних і генеалогічних студій він розпочав у 1856 р., на сторінках «Черниговских губернских ведомостей», опублікувавши праці «Биографические очерки замечательных Милорадовичей» (1856), «О роде дворян и графов Милорадовичей» (1871), «Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии», про родовід Туманських (1858–1860).

Генеалогічні студії були успішно продовжені В. Л. Модзалевським. Шлях від аматора до професійного науковця він долав у Чернігові. «Саме в Чернігові, — писав О. П. Оглоблин, — В. Модзалевський знайшов широке поле для науково-дослідної роботи як у царині генеалогії та археографії, так і в царині історії Гетьманщини, а згодом і геральдики та історії українського мистецтва» [40, с. 13]. У 1903 р. В. Л. Модзалевський став членом ЧГВАК, у 1911–1918 рр. обіймав посаду керуючого справами ЧГВАК та секретаря Чернігівського дворянського зібрання. В Чернігові В. Л. Модзалевський підготував до друку два томи «Малороссийского Родословника», які були видані в Києві у 1912 та 1914 рр.

Поштовхом до друку джерельних матеріалів біографічного і генеалогічного змісту на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» стало звернення редакції до передплатників і читачів (№ 25 за 1852 р.) надсилати «фамильные бумаги, завещания, письма, записки и тому подобное» [29, с. 87]. Починаючи з 1856 р. в неофіційній частині газети оприлюднювалися біографічні, генеалогічні розвідки: інформація щодо роду Ханенків, Цурів, опис Конотопської сотні (О. М. Лазаревський), о «лицах, принадлежавших к фамилии Нос» — про полковників Носа, Калагана, Жураківського, рід Харевичів (С. Д. Нос, 1859, 1889, 1890), про князів Барятинських, роди Татищевих, Галаганів (без вказівки на авторів), Милорадовичів (К. Іходипович), родоводи малоросійських дворян під назвою «Черниговское дворянство» (із архіву дворянського депутатського зібрання), відомості з гербовника Бобринського. Упродовж 1891–1892 рр. Г. О. Милорадовичем було надруковано родоводи Полетик, Антоновських, Юскевичів-Красковських, Боричів, Косачів, Головачевських,

Стожків, Демидовських, Порохонських, Кленусів, Покотилів та ін. [29, с. 88].

На сторінках іншого видання, «Трудов Черниговской губернской архивной комиссии»⁷, публікувалися матеріали із сімейних хронік М. М. Киріякова, Іскрицьких (П. Я. Дорошенко), роду Забіл, біографічні матеріали щодо Романа Ракушки, стародубського полковника Тимофія Олексієвича, гетьмана Івана Брюховецького, Семена Палія, (В. Л. Модзалевський), уніатських архімандритів у Чернігові (А. В. Верзилов).

Генеалогічні матеріали у вигляді генеалогічних розписів, родоводів, родинних архівів, щоденників козацько-старшинських родів, що були опубліковані в губернських виданнях, загальноімперських часописах, авторських виданнях, надовго залишалися першоджерелом біографічних матеріалів щодо постатей XVII–XVIII ст., а в сукупності складали важливий ресурс біографічної інформації. Праці О. М. Лазаревського, Г. О. Милорадовича, В. Л. Модзалевського відіграли визначну роль у збиранні генеалогічної інформації, становленні і розвитку в Україні генеалогії як наукової дисципліни. Членами співтовариства було започатковане систематичне вивчення масиву джерел з генеалогії козацько-старшинських і дворянських родів.

Персональна краєзнавча бібліографія розвивалася в межах наукової дисципліни, що на той час формувалася. Праця окремих співробітників комісій провадилася як одна з краєзнавчих бібліографічних практик в різних губерніях (наприклад, Полтавській, Харківській). Створені ними бібліографічні розписи за матеріалами переважно губернських видань допомагали в пошуку творчого доробку авторів матеріалів та містили коротку інформацію про самих авторів. На її основі формувалися інші розподілені біографічні ресурси — персональна бібліографія, біобібліографія, біографічні списки, словники. Їх обсяги в сукупній праці залежали від індивідуальних інтересів співробітників комісій і мали характер авторських.

Ініціатива у збиранні, систематизації і бібліографуванні краєзнавчого матеріалу з місцевої преси належить Г. О. Ми-

---

⁷ За час свого існування ЧГВАК видала 12 випусків «Трудов...».

лорадовичу. Упорядкуванням матеріалів з неофіційної частини «Черниговских губернских ведомостей», «Записок Черниговского статистического комитета», «Черниговского листка» (Л. І. Глібов, 1861–1863) та інших джерел, присвячених Чернігівщині⁸, відповідно до тематичних напрямів займалися члени ЧСК і ЧГВАК. Бібліографуючи поточну краєзнавчу літературу (1853–1857), О. М. Лазаревський включив біографічні відомості про авторів до покажчика «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях» [28]. Цей досвід був позитивно оцінений російським бібліографом Г. М. Геннаді. Останній на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» доповнив біографічну частину покажчика О. М. Лазаревського («Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии», 1855, 1856) [5]. Кілька таких дописів опублікував у Чернігові П. С. Єфименко. Основну увагу науковець приділив працям з української тематики. Г. О. Милорадович вніс свої доповнення до біографічної частини бібліографічної праці О. М. Лазаревського, звернувши увагу на українців, чиї персоналії були включені до «Словаря достопамятных людей Русской земли» Д. М. Бантиша-Каменського, та представників своєї родовитої фамілії.

Значний внесок у розвиток персональної краєзнавчої бібліографії зробив уродженець Конотопа (на той час місто входило до складу Чернігівської губ.) С. І. Пономарьов — бібліограф, книгознавець, літературознавець [26]. Він був автором серії біографічних нарисів про Євгенія Болховітінова, М. О. Максимовича, М. В. Гоголя, І. А. Крилова та ін. На сторінках «Черниговских епархиальных известий» була надрукована коротка праця біографічно-довідкового спрямування «Земляки. Достопамятные уроженцы Черниговской земли» (1898) [42]⁹. Ним був також підготовлений біографічний

---

⁸ В другій половині XIX ст. краєзнавчі матеріали публікувалися у виданнях: «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях», «Черниговские епархиальные известия», «Земский сборник Черниговской губернии», «Записки Черниговского губернского статистического комитета», «Труды Черниговской губернской архивной комиссии».

⁹ Праця була оцінена схвально Н. Шагуровим в праці «Рецензия на работу «Земляки. Достопамятные уроженцы Черниговской земли»

словник до майбутнього біобібліографічного довідника українських письменників, які народилися на Чернігівщині, Полтавщині, Київщині, Волині та Поділлі [41]¹⁰.

Пізніше бібліограф і краєзнавець, уродженець Конотопа В. Ф. Різниченко продовжив дослідження про своїх земляків у праці «Земляки, достопам'ятні уродженці землі Конотопської: (спроба критико-біографічного словника письменників, учених, громадських діячів і наших достопам'ятних уродженців Конотопського повіту Чернігівської губернії)» (Вип. 1 : М. Драгомиров; Вип. 2 : П. Прокопович) [48]. Йому належать близько 30 біографічних нарисів про діячів козащини.

Заслуговує на увагу досвід створення біографічних довідкових видань того часу. Разом з дотриманням існуючої традиції укладання біографічних словників практикувалося попереднє бібліографування відомостей про видатних діячів та подання інформації про їхні праці. Наприклад, Г. М. Геннаді в підготовчий період роботи над словником «Справочный словарь о русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX столетиях, и список русских книг с 1725 по 1825 г.» протягом 1858–1877 на сторінках «Русского архива» 17 разів публікував інформацію про померлих письменників і вчених, отриману з некрологів. Друкування біобібліографічних матеріалів, як правило, уривалося після публікації кількох з них і навіть не доходило до друку як окреме видання.

Системоутворюючим елементом наукового простору, в якому склалося і функціонувало чернігівське інтелектуальне співтовариство протягом другої половини XIX ст. стала українська історія. Співтовариство згуртовувалося навколо спільних краєзнавчих інтересів і мало за мету отримання етнографічної, фольклорної, статистичної та іншої інформації з історії регіону. Воно об'єднувало на добровільній основі науковців, аматорів, представників державних органів та місцевої громадськості, що групувалися, переважно, навколо науково-громадських товариств — ЧСК та ЧГВАК.

С. И. Пономарева» [58].

¹⁰ Праця не була видана в цілісному вигляді. У 1862 р. С. І. Пономарьов здійснив спробу створити загальний краєзнавчий бібліографічний покажчик «Указатель всех статей о Полтаве и Полтавской губернии — великих людях» (не був надрукований).

Членами співтовариства було започатковане систематичне вивчення масиву джерел з генеалогії козацько-старшинських і дворянських родів, прикладних проблем української бібліографії, зокрема персональної і галузево-персональної краєзнавчої бібліографії. Завдяки зусиллям українських і російських істориків, археографів, бібліографів, генеалогів, аматорів-краєзнавців вдалося створити масив джерелознавчої, бібліографічної, біографічної, генеалогічної інформації, що був і є значним науковим ресурсом для історико-біографічних та генеалогічних досліджень регіону і всієї України. Сукупний обсяг цих праць досить великий. Науковий доробок чернігівського інтелектуального співтовариства і донині зберігає суттєве історіографічне і джерелознавче значення і використовується в сучасних історико-біографічних дослідженнях. Набута інформація сьогодні є одним із важливих джерел біографіки, біографічних і генеалогічних зводів як інтегрованих ресурсів.

Серед форм колективної співпраці членів чернігівського інтелектуального співтовариства — пошуки, збирання, збереження, обробка документальних джерел, обговорення на засіданнях комісій поточних проблем та підготовлених до друку публікацій, влаштування урочистих засідань, присвячених пам'яті діячів, пов'язаних із Чернігівщиною. Засобами наукової та суспільної комунікації стали обмін інформацією та науковими здобутками через науково-корпоративні об'єднання, особисте спілкування, а також через видання документальних матеріалів, оприлюднення досліджень і розвідок на сторінках губернських та загальноімперських видань за рахунок земств, пожертв.

Засобами наукової комунікації були також членство в загальноімперських наукових товариствах (Історичне товариство Нестора-літописця, Тимчасова комісія для розгляду давніх актів тощо) та персональні наукові зв'язки, у тому числі й за біографічними, біобібліографічними та генеалогічними інтересами (наприклад, С. І. Пономарьов — Г. М. Геннаді¹¹,

---

¹¹ Г. М. Геннаді (1826–1880) є автором видання «Справочный словарь о русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX столетиях, и список русских книг с 1725 по 1825 г.» (Т. 1–3, 1876–1908).

О. М. Лазаревський — В. Б. Антонович, О. М. Лазаревський — В. С. Іконников, В. Л. Модзалевський — Д. І. Багалій¹², Г. О. Милорадович — В. Б. Антонович та ін.).

Окремо зацентруємо на джерелах фінансування ініціатив творчої інтелігенції губернських наукових комітетів. Для сприяння дослідженням під началом ЧГУАК губернське і повітові земства призначали грошові субсидії. На ці кошти обладнувалися приміщення для музеїв, архівів, бібліотек, купувалися книги, документи, оплачувалися відрядження, здійснювалася публікаторська робота. В типографіях губернських земств безкоштовно або на пільгових умовах друкувалися наукові праці й періодичні видання.

Науково-корпоративні об'єднання професійних науковців і аматорів. У контексті вивчення процесу створення біографічного знання, його фіксації та розповсюдження, розвитку наукових контактів і зв'язків науковців викликають інтерес співтовариства, що склалися на науково-корпоративній основі для досягнення конкретної наукової мети. До структур такого типу, що діяли в українському культурному і науковому просторі, можна віднести об'єднання професійних істориків, які свого часу згуртувалися навколо Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (Київська археографічна комісія, 1843–1921). Відповідно до ідеологічного і наукового характеру завдань комісія отримала статус державного наукового історичного закладу при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора.

Діяльність Тимчасової комісії як офіційної імперської наукової установи була спрямована на збирання, опрацювання, систематизацію та публікацію історичних джерел з різних питань історії українського, білоруського, литовського, російського народів, що мешкали на українських землях на захід від Дніпра з метою довести «исконную русскость» Правобережної України [7, с. 26]. Масштабність завдання передбачала колективні зусилля науковців. Ядром цієї комісії були професори і викладачі Університету св. Володимира (Київ). Це переважно її дійсні члени, які здійснювали описи

---

¹² В. С. Іконников брав участь у підготовці і виданні «Биографического словаря профессоров и преподавателей Императорского Университета Святого Владимира» (1884).

архівів, опрацювання принципів едиційної діяльності, публікації джерел, редагування, підготовку матеріалів до видання на основі сумісництва без оплати. Характер діяльності комісії, ідеологічне керівництво, відбір наукових кадрів, визначення тематики та проблематики видань регламентувалися і частково фінансувалися апаратом управління Південно-Західним краєм Російської імперії, а також із земських зборів та коштів від продажу видань.

Результатом роботи комісії стали систематична публікація документальних і нарративних джерел, створення джерельної бази для вивчення історії України XVI–XVII ст., розробка методів їх публікації. Зібрані документи склали фундамент для заснування в Україні державного історичного архіву. Були створені умови для підготовки кадрів українських археографів. На сторінках видань вміщувалися епіграфічні, палеографічні, археологічні, сфрагістичні, біографічні тощо матеріали.

З історії діяльності Тимчасової комісії для розгляду давніх актів виокремимо аспекти, що мають відношення до розвитку історико-біографічних досліджень, біографічної довідкової справи та створення національного біографічного ресурсу.

Тематика досліджень і публікацій комісії виходила далеко за межі суто археографічних праць. В її виданнях публікувалися результати пошуків історичної інформації в науковій обробці, монографічні праці, написані на основі опрацьованих джерел, дослідження, що є близькими до біографічної тематики, зокрема біографічні розвідки, присвячені діяльності відомих і маловідомих предків, історичних діячів XVI–XVIII ст., окремих учених, співробітників комісії (М. Д. Іванишева, О. І. Левицького та ін.), персонологічні праці, листи, спогади постійних і тимчасових співробітників, наприклад щодо діяльності Т. Г. Шевченка у 1846–1847 рр., тощо.

Засобами комунікації інтелектуальних практик стали друковані видання Київської археографічної комісії («Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе», «Архив Юго-Западной России»), а також публікації в часописах «Журнал Министерства народного просвещения», «Киевская старина», «Чтения в Историческом обществе

Нестора-летописця» та ін., що актуалізували джерельну інформацію задля відтворення «нової схеми» української історії. Про зміст матеріалів, виданих комісією, широкий науковий загаль був ознайомлений через постійні огляди поточної історичної бібліографії у часопису «Русская старина».

Систематична публікація документальних і наративних джерел з історії України привертала увагу вчених і широкої громадськості до історії краю і його минулого. Розповсюдження видань комісії, книгообмін, обмін джерелами, праця в архівах Москви, Петербурга, Львова та ін., участь у проведенні спільних наукових заходів (наприклад, Археологічних з'їздів), взаємне рецензування, членство в інших наукових товариствах, особисті контакти сприяли укріпленню зв'язків з істориками і археографами внутрішніх губерній України, Росії, зарубіжжя. Наукові контакти членів і співробітників сприяли розширенню наукової тематики, джерельної бази видань, спеціалізації науки, зростанню їх наукового рівня і професіоналізації науково-дослідницької діяльності.

У спільному комунікативному полі комісії в різні часи працювали фахові історики — М. І. Костомаров, О. М. Лазаревський, М. О. Максимович, П. О. Куліш, В. С. Іконников, В. І. Щербина, В. Б. Антонович, М. П. Василенко, В. В. Міяковський, М. Д. Іванишев та ін. Як члени інтелектуального співтовариства, вони були пов'язані різними науковими стосунками, як-от: вчені — колеги, викладачі — вчителі — учні.

В. Б. Антонович — представник другого покоління науковців (1860–1880), яке продовжило реалізацію плану видання «Архива Юго-Западной России» (далі — АЮЗР). Разом із В. Б. Антоновичем на посаду діловода комісії прийшов працювати його учень О. І. Левицький (у майбутньому — один із засновників Української академії наук). В. Б. Антоновичем як редактором було опрацьовано і видано дев'ять томів АЮЗР, три томи літописних пам'яток, зібрано кілька тисяч історичних документів тощо. Серед підготовлених В. Б. Антоновичем матеріалів — чотири томи третьої частини АЮЗР, присвячені питанням минулого українського козацтва.

Том «Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442–1760)», виданий за редакцією

В. Б. Антоновича, містить різноманітну інформацію про склад, соціально-економічні відносини, побут, традиції дрібної української шляхти. Том супроводжує генеалогічне дослідження «Таблица шляхетских родов Юго-Западного края с указанием времени перехода их членов в латинство и в унию или упоминание о них в первый раз как католиков и в последний раз — как православных» [1, с. 15–55], виконане на основі аналізу актових книг, різних археографічних видань. Наведений фактичний матеріал дає можливість простежити хронологію окатоличення української шляхти [13, с. 92–93], довести, що значна частина польської земельної аристократії походила з українських князівських родин. Ця проблематика в частині поліетнічних і полікультурних, поліконфесійних реалій української історії залишається авторитетним сучасним джерелознавчим ресурсом для біографіки. Інтерес до козацької проблематики був реалізований В. Б. Антоновичем в біографічному виданні «Исторические деятели Юго-Западной России» (1883)¹³. Разом зі своїм вчителем О. І. Левицький став автором одного з нарисів — «Богдан Хмельницький» [15, с. 6–25].

Кілька співробітників Тимчасової комісії, які брали безпосередню участь або були знайомі з характером роботи біографічного гуртка В. Б. Антоновича, в майбутньому долучилися до роботи Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України при УАН–ВУАН, зробили практичний внесок у написання біографічних статей до «Энциклопедического словаря» Ф. Брокгауза і І. Ефрона, «Энциклопедического словаря русского библиографического института Гранат», «Русского биографического словаря» та ін. В подальшому співробітниками Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, що діяла в складі Української академії наук, були використані напрацьовані Київською археографічною комісією матеріали для створення словника та джерельної бази для складання карток Українського біографічного словника і написання біографій.

Культурно-громадський біографічний осередок В. Б. Антоновича. Інший тип інтелектуального співтова-

¹³ Видання вийшло після Емського указу 1876 р. під час глухої реакції, коли Україну називали «Юго-Западной Россией».

риства, що виник в середовищі культурно-громадських рухів, представлено київським культурно-громадським осередком В. Б. Антоновича з укладання Українського біографічного словника [30]. Гурток виник в другій половині 1870-х рр. в межах громадських культурно-просвітницьких програм і практик та об'єднував на добровільній основі завдяки інтелектуальним і корпоративним зв'язкам (викладачі та випускники Імператорського університету св. Володимира в Києві, співробітники редакцій, викладачі київських гімназій, співробітники Тимчасової комісії для розгляду давніх актів та ін.) національно свідому інтелігенцію, переважно членів Старої київської громади, яка згуртувалася навколо В. Б. Антоновича та ідеї національного біографічного словника.

Колективна праця здійснювалася на основі обробки друкованої інформації з доступних біографічних, біобібліографічних видань різних видів, масиву українських генеалогічних джерел, археографічних видань наукових комісій та існуючих на той час методик підготовки біографічних словників. За результатами багаторічної діяльності були відпрацьовані концепція видання, механізм збору і фіксації біографічного матеріалу, складені біографічні довідки на літери «А» – «Д» та передані для перекладу українською мовою до Літературно-наукового товариства імені Шевченка у Львові.

До основних надбань біографічного гуртка В. Б. Антоновича слід віднести закріплення сучасних на той час традицій підготовки біографічних довідкових видань, що включає ідею, колективну працю, методику підготовки біографічних довідок і самого видання, передавання досвіду. Тобто традиція виступає засобом зберігання і передання інтелектуальної спадщини через носіїв ідей (В. Б. Антонович — Д. І. Багалій, В. Б. Антонович — М. С. Грушевський).

Наукова інституція Наукове товариство імені Шевченка. В західному регіоні в умовах національно-культурних утисків український національний рух мав можливість діяти легально. Це створювало передумови для формування зародків громадянського суспільства. Як відповідь на репресії, яких зазнавало українське друковане слово в Російській імперії, науковцями Сходу і Заходу було створене науково-культурне громадське Літературно-наукове товари-

ство імені Шевченка (1873), яке у 1892 р. трансформувалося в багатопрофільну наукову установу всеукраїнського значення — Наукове товариство імені Шевченка (далі — НТШ) з трьома науковими секціями, серед яких — гуманітарний сектор, спрямований на дослідження в різних ділянках українознавства (історії, етнографії, фольклористиці, літературознавстві, археографії, бібліографії тощо), та науковими виданнями, такими як «Записки НТШ», «Літературно-науковий вісник» (з 1897) тощо. Від 1894 р. один з пріоритетів товариства був пов'язаний з розробкою М. С. Грушевським загальної концепції історії українського народу як окремого суб'єкта української історії, публікацією джерел до історії України, етнографії та літератури (серія «Джерела до історії України»), археографічними дослідженнями (серія «Українсько-руський архів»), оглядами часописів, що видавалися в Україні та поза її межами, індексами до змісту видань Наукового товариства (ЗНТШ, т. 2–116, 1893–1913) тощо, багатотомною працею М. С. Грушевського «Історія України-Руси», яка увібрала в себе величезний обсяг біографічних матеріалів щодо всіх соціальних верств населення [9]. У складі НТШ була створена наукова бібліотека, що здійснювала інформаційне забезпечення наукових досліджень, освіти та культури.

Тема підготовки словника українського народу виникла в руслі українознавчих напрямів діяльності товариства ще в середині 1880-х рр. На важливість цієї справи в 1902 р. вказував член товариства І. Я. Франко [51, с. 27]. Справу підготовки регіонального біографічного словника взяв на себе дійсний член НТШ, бібліограф, письменник, журналіст І. О. Левицький. Починаючи із середини 1880-х рр. він підготував і видав власним коштом бібліографічні покажчики: «Галицько-руська бібліографія ХІХ ст.» (т. 1–2, 1888–1895), «Галицько-руська бібліографія за роки 1772–1800» (1903), «Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900» (т. 1–3, 1909–1911). Паралельно з цією працею та на її основі автор цілеспрямовано збирав матеріал до біографічного словника. У 1890-х рр. І. О. Левицький підготував проект шеститомного біографічного словника обсягом 420 друкованих аркушів, який мав охопити 2 тис. біографій галицьких, буковинських та закарпатських українських письменників,

вчених й інших діячів культури, а також громадських і політичних постатей XIX ст. [11]. Перші чотири випуски (літери «А» – «Б») першого тому вийшли протягом 1898–1901 рр. у Львові коштом автора [46]¹⁴. Зазначимо, що для наповнення біобібліографічної частини автор словника активно звертався до інформації, що містилася у виданнях НТШ та виданнях науковців Наддніпрянської України, архівах, повідомленнях кореспондентів, автобіографіях та анкетах сучасників. Наукове товариство погоджувалося фінансувати продовження видання. Значною підтримкою для І. О. Левицького став виступ І. Я. Франка з розгорнутою прихильною рецензією на словник в журналі «Житє і слово». Ідею І. О. Левицького популяризував на сторінках львівського журналу «Беседа» журналіст О. А. Мончаловський. Історик П.-Р. Маґочій, оцінюючи задум І. О. Левицького і зміст надрукованих випусків, називає видання першим національним біографічним словником на етнонаціональних територіях (Галичина), який із 49 позицій посідає 13-те місце або 15-те серед бездержавних територій Східної Європи: «...українська Галичина... мала початки свого першого національного біографічного словника перед усіма іншими сусідами за винятком Чехії-Моравії, Лівонії, німецької Трансільванії, Австрії, Польщі, Росії та Угорщини» [38, с. 6].

Підкреслимо наступні моменти, що стосуються нашої теми. Біографічний словник І. О. Левицького, у невеличкій надрукованій частині та зібраних ним величезних за обсягом матеріалів, є індивідуальним авторським проектом, що був підготовлений у контексті українознавчих досліджень НТШ, в колі та за підтримки науковців, однодумців — членів товариства.

Сучасники оцінювали наукове життя НТШ і характеризували його як загальноукраїнську академію наук (І. П. Крип'якевич), галицько-руську академію наук (О. Я. Єфименко), «справжнє огнище української культури для всіх частин України» (Д. І. Дорошенко), визнану й оцінену європейськими інституціями подібного рангу. У своїй діяльності члени товариства керувалися статутом. В науково-

---

¹⁴ 2012 р. було видано т. 1 (А – Б) «Матеріалів до біографічного словника І. О. Левицького» [38].

му відношенні установа була орієнтована на досягнення європейських учених та учених західноукраїнських та східноукраїнських земель. Наукову і редакційну політику товариства визначав її лідер — М. С. Грушевський. НТШ мало розвинути засоби комунікації. Результати досліджень висвітлювалися у виданнях товариства. До 1919 р. НТШ видало більш ніж 130 томів «Записок...», 38 томів «Етнографічного збірника», 20 томів «Матеріалів до української етнології», багато збірників секцій та комісій. В них друкувалися праці науковців як Заходу, так і Сходу. Наукова діяльність здійснювалася українською мовою.

Як припущення наведемо можливий варіант стосунків між В. Б. Антоновичем як ініціатором підготовки Українського біографічного словника в Наддніпрянській Україні та членами НТШ в особі М. С. Грушевського та І. О. Левицького в частині підготовки біографічних словників та їх долі¹⁵.

Активний період праці І. О. Левицького над бібліографічною і біографічною частинами збігся в часі з не менш активною діяльністю біографічного гуртка В. Б. Антоновича, частинами поїздками останнього до Львова, пов'язаними з його клопотанням про відкриття кафедри історії України Львівського університету та з наміром вченого перейти до цієї кафедри. Маємо припущення, що члени товариства були добре обізнані з напрямками наукової і громадської діяльності наддніпрянських вчених. Але на цьому етапі не йшлося про створення спільного біографічного продукту. Кожен зі словників створювався паралельно. Проекти І. О. Левицького і гуртка В. Б. Антоновича відрізняються за ідеологією, завданням і методами створення, що є предметом окремої праці.

Саме у Львові за програмою одного з натхненників товариства О. Г. Барвінського в редакції видання «Руська історична бібліотека» мали друкуватися переклади наукових праць наддніпрянських вчених українською мовою. На цей проект В. Б. Антонович неодноразово передавав власні і зібрані громадівцями кошти. В «Руській історичній бібліотеці» наприкінці 1890-х рр. було перекладено і видано українською майже всі значні праці В. Б. Антоновича. Саме туди були переда-

---

¹⁵ За свідченням М. М. Трегуб, в архіві І. О. Левицького зберігаються документи, які засвідчують факт їхнього знайомства.

ні не раніше 1894 р. для перекладу з подальшою публікацією частини Українського біографічного словника, підготовлені членами біографічного гуртка В. Б. Антоновича. Але цей видавничий проект в представленій частині не був реалізований [25, с. 178–180]. Історик І. Б. Гирич висловив думку, що на той час надані матеріали вже не «відповідали рівню подачі матеріалу» і «напрямам інтерпретації осіб, що потрапили до словника» [8, с. 43]¹⁶.

Ідея біографічного словника українського народу не залишилася поза увагою науковців НТШ. Обізнаність із напруженнями щодо підготовки біографічних словників В. Б. Антоновича і І. О. Левицького, знання європейських енциклопедичних традицій, практичний досвід праці в редакційних колегіях енциклопедичних видань та в написанні до них статей, індивідуальні наукові надбання знайшли продовження в наступному столітті в колективній біографічній та довідковій справі. Немає сумніву, що серед прихильників ідеї створення словника галицьких, буковинських та закарпатських українських письменників, вчених, політичних, громадських діячів та діячів культури були тодішні члени НТШ І. Я. Франко, З. Ф. Кузеля, В. В. Дорошенко, І. П. Крип'якевич, І. Раковський — сучасники В. Б. Антоновича та І. О. Левицького.

Саме ідею підготувати і видрукувати українською мовою «книгу знання» про Україну у формі універсального енциклопедичного довідника вдалося втілити в життя через 30 років наступному поколінню науковців — членів НТШ, які долучилися до створення «Української загальної енциклопедії» (1930–1935), очолили її підготовку та стали авторами багатьох статей: І. Раковський (редактор) [54, с. 95–107], М. Рудницький (технічний редактор), З. Ф. Кузеля [54, с. 156–170], В. М. Кубійович, В. В. Дорошенко (літературний редактор), І. П. Крип'якевич. Головним видавничим проектом відновленого в 1948 р. НТШ стало створення «Енциклопедії українознавства» — ґрунтовної наукової праці про Україну,

---

¹⁶ В. І. Попик висловив припущення щодо «браку фінансів» та про «відсутність широкого загалу читачів-передплатників, які могли б на далі «підштовхнути» реалізацію масштабного науково-видавничого проекту» [44, с. 212–214].

її минуле і сучасне та її достойників, підготовку якої очолив В. М. Кубійович [54, с. 172–182; 3]. Наймолодший член НТШ, учень М. С. Грушевського І. П. Крип'якевич в майбутньому співпрацював у Постійній комісії для складання Біографічного словника діячів України Всеукраїнської академії наук.

Унікальним феноменом інституціонально-корпоративного характеру і колективної праці стала поява в другій половині XIX — на початку XX ст. словників професорів, викладачів, вихованців університетів — св. Володимира в Києві (1855), Новоросійського в Одесі (1890), Харківського (1905–1908), Санкт-Петербурзького (1896–1898), Московського (1855), Казанського (1904), Юр'ївського (колишнього Дерптського, 1902–1903). Усі словники поєднує ідея створення колективного портрета осіб, яких об'єднували *alma mater*, традиції, колективна історична пам'ять, почуття причетності до спільної справи та інституції. Наприкінці 1990 р. ця традиція почала відроджуватися в Україні. Ця тема ще потребує вивчення та осмислення з позицій біографістики.

Всеукраїнська академія наук (1918–1933). Період від 1918 р. до початку 1930-х рр. — час розбудовчих процесів наукового простору, інформаційного оновлення сфер наукового і духовного життя, зміни ціннісних орієнтирів України. В країні виникли сприятливі умови для повернення до суспільно значимої теми — самоідентичності нації в соціально-гуманітарному циклі українознавства, до якого відноситься і біографічний напрям.

У зазначений період можна виокремити два історико-культурні центри біографічного спрямування — київський та харківський, що діяли під егідою Всеукраїнської академії наук, Наркомосу УСРР та радянської державно-партійної структури. Новим явищем стала розгалужена мережа громадських об'єднань та наукових товариств, які активно працювали в галузі біографістики. Їх спільна діяльність у створенні біографічного ресурсу була спрямована на виконання конкретних державних наукових завдань або здійснювалася на основі особистих ініціатив за підтримки наукових установ.

Провідним осередком науково-методологічної організації біографічної діяльності була Постійна комісія для складання

Біографічного словника діячів України (далі — Біографічна комісія), яка діяла в 1918–1933 рр. як наукова установа в складі УАН–ВУАН. Завдяки цьому біографічна довідкова справа отримала організаційно-інституціональний статус складової національної науки — нового за змістом і тематикою напрямку науково-теоретичної і практичної діяльності у галузі біографістики.

Серйозність наміру підготовки Українського біографічного словника (УБС) засвідчується попереднім створенням науково-методичних засад (обґрунтування хронологічних меж, джерельної бази, критеріїв відбору персоналій, слівника, формування уявлення про біографічну статтю, її дефініцію та інші складові, українська мова тощо). Одночасно в Україні формувалися колективи науковців, які долучалися до збирання біографічного матеріалу через регіональні осередки. У ВУАН була закладена наукова бібліотека, яка використовувалася як суттєвий ресурс біографічної інформації, були створені можливості для редакційно-видавничої діяльності. Штатні і позаштатні співробітники за свою працю отримували заробітну плату.

До підготовки УБС долучилися науковці, діяльність яких була пов'язана із попередніми інтелектуальними співтовариствами, науковими і суспільними громадами, що раніше працювали над підготовкою біографічного словника (біографічний гурток В. Б. Антоновича — С. О. Єфремов, Г. Л. Берло, К. М. Антонович-Мельник, Є. Й. Сіцинський, Д. І. Багалій; дійсні члени НТШ часів бібліографічної і довідкової біографічної праці в ньому І. О. Левицького — Є. Й. Сіцинський, В. Я. Гнатюк, І. П. Крип'якевич; організатор, редактор, автор статей до словника «Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)» Д. І. Багалій). У 1924–1927 рр. у роботі Біографічної комісії та одночасно в комісії з підготовки «Биографического словаря выпускников Киевской духовной академии» брав участь П. П. Кудрявцев. До цієї роботи залучалися також фахівці, які раніше зробили внесок у створення біографічного ресурсу (чернігівське інтелектуальне співтовариство — В. Л. Модзалевський, К. О. Лазаревська; Тимчасова комісія для розгляду давніх актів — М. П. Василенко). При

підготовці біографічного словника стали в пригоді досвід і знання перелічених співробітників. Для підготовки словника та біографічних статей було використано джерельний ресурс, створений попереднім поколінням науковців, зокрема спадок гуртка В. Б. Антоновича (передано до комісії К. М. Антонович-Мельник), матеріали серії «Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе», «Архив Юго-Западной России» (кілька співробітників брали участь у роботі комісії), генеалогічні праці (В. Л. Модзалевський) тощо.

Співпраці науковців академічної комісії із членами регіональних громадських установ і товариств (говорячи сучасною мовою — створенню своєрідної мережевої структури біографічного спрямування, яка об'єднала науковців та аматорів різних спеціальностей) сприяли особисті якості багаторічного керівника Біографічної комісії М. М. Могилянського, його організаторські здібності, авторитет і знайомство з багатьма представниками української та російської культурної і наукової інтелігенції, уміння зав'язувати контакти [30, с. 16–40].

Завдяки М. М. Могилянському в 1922–1929 рр. вперше в практиці довідкової біографіки склалася віртуальна мережева дослідницька структура, яка поєднала зусилля державних установ УАН–ВУАН зі створеними в Україні науковими осередками, громадськими організаціями, бібліотеками, музеями тощо задля завершення праці над створенням біографічного словника¹⁷ [49; 27; 16, с. 382–385; 17, с. 518–519]. Встановився тісний зв'язок між столичними вченими й науковцями й освіченими аматорами, які гуртувались навколо провінційних культурних, освітніх, громадських товариств і центрів. Роботу на місцях очолювали освічені працівники музеїв, викладачі вузів, дійсні члени та активісти наукових і громадських товариств. Велику допомогу надавали добровільні помічники — історики та краєзнавці з різних регіонів України. Біографічні осередки існували у Чернігові (А. В. Верзилов), Одесі (В. Б. та О. В. Варнеке, О. Покровський), Кам'янці-Подільському (Є. Й. Сіцинський), Житомирі (В. Г. Кравченко,

---

¹⁷ Статут УАН (14.06.1921).

В. Я. Гнатюк) [37], Вінниці (М. І. Білінський) [36] тощо. Так, наприклад, на Поділлі при Вінницькій секції наукових співробітників (1924–1926) діяв біографічний осередок, членами якого був підготовлений і надісланий до Біографічної комісії узагальнений список з іменами 400 діячів Поділля, біографії та матеріали до біографій на 125 осіб.

Одночасно робилися спроби створення не тільки енциклопедичних біографічних видань, а й персональних, тематичних або галузевих («Словник Шевченкових знайомих», «Словник-довідник українських музейників», «Матеріали для обрання нових академіків ВУАН», «Українська енциклопедія» [31]), для чого формувалися авторські колективи, переважно із фахівців з академічного середовища.

Досить плідно за цими напрямками працював харківський осередок, що діяв під егідою Наркомосу УСРР. Він об'єднував наукових працівників різних інституцій, а також співробітників з підрозділів ВУАН. В їхній діяльності переважав біобібліографічний напрям. Серед індивідуальних і колективних ініціатив того часу — підготовка словників: «Словник Шевченкових знайомих» (Інститут ім. Тараса Шевченка, нині — Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України), «Словник українських письменників» (М. А. Плевако, Інститут ім. Тараса Шевченка), «Десять років української літератури» (О. М. Лейтес і М. Ф. Яшек, Інститут ім. Тараса Шевченка, 1928) [30, с. 53–71], «За 400 літ» (М. М. Биковець), «Покажчик фахівців з археології та суміжних галузей знань» (Комітет охорони пам'яток, Харків; Всеукраїнський археологічний комітет ВУАН, Київ) [31].

Ці організаційні і наукові здобутки, як і сам біографічний напрям, було знищено на початку 1930-х рр. Згідно з постановою Президії ВУАН від 13.02.1934 р. була остаточно припинена діяльність Біографічної комісії. Ще раніше, в 1929 р., були ліквідовані всі наукові товариства у системі академії, а постановою ЦК КП(б)У «Про завдання партії в області наукової роботи» (1930) діяльність наукових товариств і осередків іншого підпорядкування потрапили під жорсткий контроль партійних організацій і комісій.

Істпарт. На початку 1920-х рр. загальносоюзними й українськими радянськими і партійними структурами було ініці-

йовано новий напрям біографіки. Всесоюзний проект з підготовки великого біографічного словника діячів революційних рухів у Росії очолив союзний Істпарт та його республіканське відділення в Харкові. В 1925 р. у цій праці брали участь понад 20 окружних (регіональних) осередків¹⁸. Діяльність новоствореної інституції була забезпечена союзною та республіканською державною підтримкою, ідеологічним керівництвом, фінансовим і видавничим супроводом. В планах наукових робіт республіканського Істпарту значне місце відводилося публікаціям біографічного характеру, насамперед у часопису «Літопис революції».¹⁹ Основний масив біографічної інформації щодо пересічних революціонерів передбачалося пропагувати через біографічні довідники. У ВУАН аналогічне завдання виконували Комісія для дослідів над історією громадсько-політичних течій на Україні (1921–1930), Комісія для вивчення революційних рухів на Україні (т. зв. Комісія реврухів) [44, с. 216–218]. Результатом їх роботи стало створення потужного біографічного ресурсу, який концентрував інформацію про сучасників — учасників політичних рухів.

У зв'язку з подальшими реорганізаціями республіканського Істпарту (Інститут історії партії і Жовтневої революції; філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС тощо) величезний архів було розпорошено, частина матеріалу була передана до обласних партійних архівів та інших установ²⁰. В 1960-ті рр. матеріали обласних партійних архівів було використано під час підготовки томів «Історії міст і сіл Української РСР». Наприклад, при створенні тому «История городов и сел Украинской ССР. Запорожская область» (1981) були залучені партійні архіви Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, його української філії та обласних партійних архівів

---

¹⁸ Істпарт — Комісія для збирання і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії РКП(б), заснована в Москві в 1920 р. За постановою ВУЦВК 6.04.1921 р. у Харкові розпочав роботу Всеукраїнський Істпарт, який з березня 1922 р. було підпорядковано ЦК КП(б)У. 1929 р. реорганізований в Інститут історії партії і Жовтневої революції.

¹⁹ «Літопис революції» — журнал Істпарту ЦК КП(б) України. Видавався в Харкові в 1922–1933 рр. (1922–27 — російською мовою; 1928–1929 — російською та українською; 1930–1933 — українською).

²⁰ Значна кількість документів зберігається в різних фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

(374 справи)²¹. Із цією структурою пов'язане становлення, як науковців і організаторів науки, багатьох українських вчених. Створений нею потужний біографічний ресурс потребує сучасного осмислення, залучення до біографічних досліджень і використання при створенні біографічних продуктів, яким є, наприклад, «Український національний біографічний архів».

«Українська радянська енциклопедія» (1930–1934). В радянські часи концепція Українського біографічного словника часів Української революції (1917–1921) зазнала принципових змін і була переформатована зі словника «українського народу й української землі» в універсальне енциклопедичне видання, до якого, відповідно до жанру, включалися найбільш відомі діячі різних сфер людської діяльності. Ідеологічні обмеження і пропагандистські настанови наклали відбиток на персональний склад і зміст біографічних статей на кілька десятиліть. На базі головної редакції УРЕ та на уніфікованих науково-методичних засадах була створена загальносоюзна система підготовки довідкових видань. До неї входили державні видавництва, професійні наукові, редакційні та інші колективи фахівців з різних сфер діяльності.

В 1930-ті рр. партійним і радянським керівництвом УСРР у Харкові під егідою Народного комісаріату освіти було створене спеціальне «Акціонерне товариство видавництва УРЕ» (1930–1934) [30, с. 41–52]. До складу фундаторів і акціонерів товариства увійшли Рада Народних комісарів УСРР, Держстрах, Наркомфін, Держплан, ДВОУ та інші установи. За таким принципом створювалися й існували відомі енциклопедії та словники: Брокгауза і Ефрона, братів Гранат, в радянські часи — «Большая советская энциклопедия». Такий організаційний підхід дозволяв видавати томи великими на той час накладками, забезпечити їх розповсюдження та певну

---

²¹ В Росії введення до обігу зібраної інформації через довідкові видання активізувалося з кінця 1980-х рр. Було перевидано з доповненнями т. 40 «Автобиографии революционных деятелей русского социалистического движения 70–80-х годов XIX века» «Энциклопедического словаря» Російського бібліографічного Інституту Гранат. Сучасне видавництво асоціації «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН) готує сорокаторомне видання «Политические партии России. Документальное наследие». В цій серії видано вже більше 20 томів.

самоокупність. Виконувати редакційні функції доручили виконувати науковцям провідних університетів.

Зазначимо, що вперше в Україні була створена структура, що поєднувала організаційні, наукові, видавничі функції при фінансовому забезпеченні акціонерів та за умови повного контролю з боку держави і партійного керівництва.

Структура видавництва УРЕ відповідала організаційним принципам «Большой советской энциклопедии»: редакційна колегія та її робочий орган — редбюро, плановий, контрольний відділи, бібліотека²², машбюро, технічна редакція, коректорський, художній та інші відділи. Для практичної роботи був утворений редакторат (14 редакторів та 6 їх заступників) з профільними відділами: історії і сучасної політики; економіки; філософії і педагогіки; природознавства і точних наук; літератури, мистецтва і мовознавства; права і радянського будівництва; техніки; географії; військової справи та національного питання. Штат авторів статей комплектувався з представників академічної і вузівської науки, фахівців різних галузей діяльності. Керівні органи УРЕ затверджувалися Політбюро ЦК КП(б)У.

При підготовці видання (структура, методика, частково джерельна база, організація роботи) редакція орієнтувалася на досвід і методичні розробки редакції «Большой советской энциклопедии». Такий підхід впливав з уніфікованих в СРСР шляхів розвитку культури відповідно до принципів «соціалістичного будівництва і потреб трудящих мас» та переходу до управління всіма галузями науки і культури адміністративними методами й тоталітарного контролю над усіма сферами життя. Спроба створення «Української радянської енциклопедії» залишилася нереалізованою.

Видавництво УРЕ (друга половина ХХ ст.). У 1960–1990-х рр. в Україні новий розвиток отримав процес підготовки і ви-

---

²² Для ефективної роботи видавництва було створено бібліотеку, яка комплектувалася зі словників різних країн. Частина книжок була привезена з Москви з редакції «БСЭ». Наприкінці 1930 р. за допомогою ВУАН та Всенародної бібліотеки України «було придбано всіякої закордонної літератури, словників, довідників, енциклопедій майже на 3000 крб. валюти, а також на 3000 крб. літератури радянських видавництв» [39].

дання довідкових видань. Довідкова й енциклопедична справа забезпечувалася підтримкою і гарантією з боку держави. Найбільш значні проекти виконувалися на держзамовлення, фінансово забезпечувалися за рахунок держбюджету. Так, «Українська радянська енциклопедія», «Радянська енциклопедія історії України», «Історія міст і сіл Української РСР» та ін. видавалися за постановами Центрального комітету КП України і Ради міністрів Української РСР²³.

Для виконання поставлених завдань була створена державна установа — Головна редакція і Головна редакційна колегія «Української радянської енциклопедії» на чолі з академіком М. П. Бажаном²⁴. В науковому відношенні структура була підпорядкована Президії Академії наук УРСР. На кілька десятиліть основним завданням Головної редакції визначалася підготовка на високому науковому, теоретичному, художньо-поліграфічному рівнях універсальних і галузевих енциклопедичних довідників та іншої літератури, що за своїм характером наближалася до енциклопедичних видань.

За 30 років була сформована державна система підготовки довідкових видань (методика, структура видання, наукове редагування, культура видання). Для випуску певних видань створювалися тимчасові авторські колективи на базі науково-дослідних інститутів або залучалися конкретні фахівці, у тому числі з інших країн, спроможні акумулювати досягнення вітчизняної науки і культури. Були видані перша українська універсальна енциклопедія рідною мовою — перше і друге видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ, т. 1–17, 1959–1965; т. 1–12, 1974–1985), короткі універсальні енциклопедії: «Український радянський енциклопедичний словник», окремо двома мовами — українською і російською (УРЕС, 1966–1968; 1986–1989), «Радянська енциклопедія історії України» (РЕІУ, т. 1–4, 1969–1972) тощо.

---

²³ Аналізу соціально-економічних умов, політичної ситуації та їх впливу на ідеологічну і наукову складові присвячені праці В. С. Чишка, С. М. Ляшко, В. І. Пошика та ін.

²⁴ У 1989 р. Головну редакцію УРЕ перетворено на видавництво «Українська радянська енциклопедія», згодом — видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, від 2013 р. — Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво».

Біографічній складовій в енциклопедичних виданнях відводилося близько 30 %.

В організаційній частині така політика дала змогу сформувати професійні колективи редакцій найвищого рівня і консолідувати, відповідно до мети і концепції видання, колективи науковців. Наприклад, у створенні персонального «Шевченківського словника» (1976–1977) головними виконавцями стали науковці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, музею Т. Г. Шевченка та відомі в країні і світі шевченкознавці. Кілька десятиліть біографічні матеріали енциклопедичних видань відігравали роль головного друкованого ресурсу біографічної інформації і біографічного ресурсу.

З проголошенням незалежності України розпочався якісно новий етап розвитку української біографіки. В українському суспільстві зростає зацікавленість персоніфікацією своєї історії в особі діячів усіх рівнів — від загальнонаціонального до регіонального, які діяли на теренах України та своєю працею, інтелектом і звитягою у різні історичні часи сприяли розвитку України. Дослідники заповнювали «білі плями» історії; краєзнавці відроджували історико-біографічні пошуки; передруковувалися видання української діаспори; бібліотеки активізували бібліографічний і біобібліографічний напрями діяльності; творчі наукові колективи долучилися до видання галузевих біографічних довідкових видань; відродилися і відновили біографічну діяльність наукові товариства тощо. У довідковій і біографічній довідковій справі цей час відзначився появою енциклопедичних видань, присвячених містам і регіонам, етнічним землям, науковим інститутам і навчальним закладам, галузям знань, творчим спілкам, політичним партіям, земляцтвам, історичним подіям, сучасникам тощо [18, 19]. Велика частина довідкових видань є біографічними або містять значну біографічну складову.

В країні сформувалася розгалужена мережа установ, у діяльності яких біографічний напрям отримав новий розвиток. До створення нових біографічних знань, розподіленого інформаційно-біографічного ресурсу, в якому акумулювалися досягнення держави і нації у різних сферах діяльності,

залучилися численні державні установи і громадськість. У спільній праці був використаний кращий досвід попередників і закладені нові традиції. Наведемо короткий перелік таких установ, які вже зробили вагомий внесок у формування інформаційно-біографічного простору.

Серед них *бібліотеки* (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Одеська державна наукова бібліотека та ін.), *академічні інститути* (Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститут історії України НАН України та ін.), *університети* (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Харківський національний університет імені В. М. Каразіна та ін.). В багатьох вищих навчальних закладах отримала розвиток наукова біографічна дослідницька робота (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Київський університет імені Бориса Грінченка, Бердянський державний педагогічний університет та ін.). Створені *фахові дослідні інститути*, в діяльності яких органічно поєднується науково-методична і практична біографічна праця (Інститут біографічних досліджень НБУВ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України). Відроджуються *наукові товариства*, в роботі яких біографічна складова традиційно була одним з провідних напрямів (Івано-Франківський осередок НТШ, Кам'янець-Подільський осередок НТШ, Товариство дослідників Волині, Харківське історико-філологічне товариство при Харківському національному університеті імені В. М. Каразіна та ін.). Біобібліографічні науково-інформаційні ресурси України систематично поповнюються персональними покажчиками і путівниками державних *архівних установ*.

З громадської ініціативи майже в усіх регіонах України з'явилися обласні енциклопедії («Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник», 2004; «Тернопільський енциклопедичний словник», т. 1–3, 2004–2006 та ін.). В окремих областях України створилися осередки, науково-дослідна діяльність яких спрямована на висвітлення історії регіону, міста через різні види біографічних довідкових видань (се-

рія «Харківський біографічний словник» започаткована і готується на базі історичного факультету Харківського національного університету імені В. М. Каразіна; серія «Історія харківської освіти в особах» започаткована і готується на базі Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія») та ін.

На державному рівні були започатковані важливі для збереження національної пам'яті проекти — «Реабілітовані історією» (1992), «Книга пам'яті України» (1994). До виконання роботи були залучені Служба безпеки України, Державний комітет архівів України, Інститут історії України НАН України, Український інститут національної пам'яті, обласні державні адміністрації, численні науковці, архівісти, краєзнавці.

З початку 1990-х рр. швидкими темпами створюється новий, потужний біографічний ресурс у вигляді банку даних сучасників, майже не актуалізований у ХХ ст., що охоплює різні галузі науки, культури, освіти, виробництва, громадської, політичної діяльності (довідники, словники, покажчики «Хто є хто»). На підготовці і виданні переважно галузевих довідників і довідково-біографічних збірників серії «Хто є хто» та іміджевих книг спеціалізується Український видавничий консорціум та «Типографія від А до Я» В. В. Болгова.

До підготовки енциклопедичних і біографічних довідкових видань долучилися як ініціативні групи, так і наукові колективи академічних інститутів, навчальних закладів, приватні видавництва. При їх створенні були використані як традиційні організаційні (редакційні колективи, авторські колективи, видавництва) і наукові (концепція, словник, обговорення, критерії відбору персоналій, структура) схеми²⁵, так і нові. Особливе місце серед довідкових видань цього десятиліття за

---

²⁵ Наприклад, 6-томна «Юридична енциклопедія», що підготував Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (1998–2004) під керівництвом академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Провести організаційні заходи, створити науково-методичне забезпечення, зібрати високопрофесійний колектив і підготувати в короткий термін видання вдалося завдяки тому, що проект в 1996 р. отримав держзамовлення з відповідним фінансуванням. Організаційним осередком роботи став спеціально створений для цього у складі Інституту Центр з підготовки «Юридичної енциклопедії». Видання відзначене Державною премією України в галузі науки і техніки.

такими показниками якості, як науково-методичний рівень підготовки і організація матеріалу, ґрунтовність написання біографічних статей, наявність довідкового апарату, належить академічним і відомчим науково-дослідним установам, провідним університетам. Видання здійснювалися на кошти державних установ (якщо вони готувалися в межах планових тем або проектів), громадських фондів, грантів, благодійників та в інший спосіб.

У підсумку зазначимо, що в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. на українських теренах закладався новий тип взаємодії людей науки та аматорів, що ґрунтувався на конкретній меті — створення національного біографічного ресурсу як складової та джерела вивчення історії України. Цій взаємодії була притаманна певна вертикальна ієрархія, на провідне місце у якій претендували університетські центри та окремі губернські осередки, переважно ті, де зосереджувалися як наукові, так і аматорські сили. На цій базі зароджувалася комунікативна мережа формальних і неформальних інтелектуальних співтовариств, що створювалися як інтелектуальні об'єднання, культурницькі гуртки у структурі культурно-громадських рухів, науково-корпоративних і наукових об'єднань. Наукова комунікація визначалася існуючими на той час технологічними можливостями розповсюдження інформації — переважно у друкованому вигляді.

Напрями наукових досліджень, тематика і проблематика дослідницької і публікаторської діяльності складалися відповідно до статутів і положень комісій та інших державних ініціатив, що погоджувалися, затверджувалися і контролювалися територіальними генерал-губернаторами. В межах нормативних документів усі види діяльності фінансувалися земствами, через членські внески і благодійні пожертвування, а також кошти, отримані від продажу видань.

Розширювалися інформаційні можливості наукового спілкування. Суб'єкти комунікації були поєднані найрізноманітнішими за формою, змістом видами праці. Можливість популяризувати історичні і біографічні знання через мережу центральних та губернських періодичних видань була важливим стимулом в діяльності членів губернських громадських установ. Комісії були також важливим ланцюгом, що

пов'язував університетських вчених (почесні, дійсні члени комісій) із губернською інтелігенцією, сприяли встановленню нових інтелектуальних зв'язків і контактів.

Завдяки діяльності комісій в губерніях здійснювалося систематичне накопичування біографічних ресурсів у вигляді біографій співвітчизників, ювілейних статей, некрологів, біобібліографій, родинних розписів, генеалогічних джерел. Біографічний напрям як такий був відсутній серед пріоритетів їх роботи (за винятком гуртка В. Б. Антоновича), але результатом стало створення величезного джерельного ресурсу з різних напрямів біографіки. За подібними науково-організаційними принципами провадилася діяльність на всіх українських територіях Російської імперії.

Регіональна (за змістом краєзнавча) персональна бібліографія і біобібліографія розвивалися завдяки розширенню мережі губернських періодичних видань. Склалися умови для поширення традиції систематичного біобібліографування і створення на цій основі регіональних біобібліографічних довідкових видань (наприклад, довідників І. Ф. Павловського: «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века» (1912–1913); «Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.» (1914)).

Професіоналізація та інституалізація біографістики як галузі історичної науки супроводжувалися створенням її інфраструктури, у тому числі архівів, бібліотек, фахових, зокрема періодичних, видань. У сукупності ці заходи розширювали комунікаційне поле істориків.

Діяльність науково-корпоративних об'єднань засвідчила спроможність науковців і аматорів консолідувати зусилля для виконання комплексних наукових завдань, серед яких ми виокремили створення біографічних ресурсів.

В діяльності НТШ особливого значення набула наукова бібліотека як засіб інформаційного забезпечення наукових досліджень, у тому числі для створення регіонального біографічного словника І. О. Левицького. На прикладі цієї уста-

нови можна зафіксувати, як укріплювалися наукові зв'язки, поширювалися ідеї (програма підготовки біографічного словника південноросійських діячів кінця XVIII — XIX ст. П. С. Єфименка й програма підготовки словника галицьких, буковинських, закарпатських діячів І. О. Левицького), традиції, наукові комунікації науковців Сходу (українські землі у складі Російської імперії) і Заходу (підавстрійські землі України).

У науковому середовищі сформувалася ідея створення Українського біографічного словника, про що свідчать програма підготовки біографічного словника південноросійських діячів кінця XVIII — XIX ст. П. С. Єфименка та діяльність гуртка В. Б. Антоновича. Але ця ідея не стала консолідуючою для науковців та української інтелігенції через особливості суспільно-політичного життя, наукових і культурних процесів певної доби в країні.

Безперечним є і те, що у практиці створення колективних біографічних продуктів традиції стають потужним засобом соціальної комунікації науковців. Через них передається культурний груповий досвід людства, апробований попередніми поколіннями. Саме традиція як явище української гуманітаристики сприяла розвитку української школи біографістики навіть в умовах жорсткого ідеологічного диктату 30–90-х рр. XX ст., і ця тема потребує, на наш погляд, окремого дослідження.

Серед найважливіших надбань 1920–1990-х рр. у сфері організації біографічної довідкової справи зазначимо наступне. Ідея Українського біографічного словника розвинулася в новому інституціональному статусі — Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України як підрозділу Української академії наук. Комісія зібрала під своїм началом представників майже трьох поколінь науковців, об'єднаних попереднім досвідом і традицією колективної праці над створенням Українського біографічного словника. Колективна праця супроводжувалася визначенням ідейних засад, обумовлених історичним досвідом, теоретико-методичним забезпеченням, вперше розробленим комплексним списком джерел (біографічні словники, генеалогічні, архівні матеріа-

ли, друковані ресурси тощо). Для виконання завдання були задіяні різні засоби наукової комунікації. Передача інформації здійснювалася через неформальні та формальні канали передання й обміну інформацією (оприлюднення документів і результатів праці в академічній періодиці та інших наукових виданнях, спілкування, листування, обмін науковою інформацією і літературою, обговорення результатів в академічному середовищі тощо).

В практичній площині до спільної праці були запрошені науковці й аматори наукових і краєзнавчих осередків та науковці з етнічних українських земель (НТШ). Була створена горизонтальна мережа регіональних біографічних осередків на кшталт біографічного товариства. Згортання роботи над біографічними проектами у першій половині 1930-х рр. на кілька десятиліть загальмувало розвиток довідкової біографіки, був порушений зв'язок поколінь, причетних до довідкової біографічної справи, наукової комунікації. Водночас у країні не припинялася діяльність із формування ресурсів біографічної інформації, яка накопичувалася переважно у вигляді друкованої продукції в бібліотеках. Але на кілька десятиліть була змінена система ідеологічних чинників, державно-політичних і соціально-культурних орієнтирів.

Із середини 1920-х рр. в УСРР почала закладатися система владного контролю за організацією наукової комунікації, яка за основними принципами функціонування була покликана забезпечувати ідеологічний контроль з боку двох держав за створенням і розповсюдженням біографічної інформації [14, с. 154–156]. Така ситуація зберігалася майже до початку 1990-х рр. Ідея Українського біографічного словника трансформувалася в роботу з концентрації біографічної інформації в республіканських енциклопедичних виданнях.

В комунікаційному процесі можна виділити два аспекти, пов'язані з людським фактором. Умовно їх можна позначити як науковий і науково-організаційний (інформаційний). Наприкінці 1930-х рр. були обмежені або порушені специфічні для наукової комунікації неформальні (особисте спілкування, листування тощо) вертикальні і горизонтальні зв'язки між науковцями і фахівцями, причетними до створення біографічної довідкової продукції та біографічних ресурсів.

В науково-організаційній площині створення систематизованих біографічних знань зосередилося в державних редакційних колективах і видавництвах. На державному рівні приймалися рішення про видання енциклопедичних і біографічних довідкових видань. Під контролем провідних редакцій знаходились визначення методики, структури, змістового наповнення довідкових видань, створення тимчасових авторських колективів, наукове редагування. Як позитивне надбання відзначимо формування системи професійних редакційних колективів, спроможних створювати нові знання, накопичувати досвід підготовки довідкових видань і зберігати традиції. Підготовка і видання довідкової літератури, зокрема друк, забезпечувалися державним фінансуванням, як і її розповсюдження.

До наукової комунікації були залучені науковці й фахівці, які зробили внесок у створення систематизованої наукової біографічної інформації. Участь у цьому процесі фахівців з наукових дослідних інститутів та викладачів вищих навчальних закладів країни підготувало умови для оновлення традиції горизонтальних зв'язків між науковцями різних установ, причетних до створення і накопичення біографічних ресурсів. Одним із формальних каналів накопичення, представлення й обміну науковою інформацією остаточно стають бібліотеки зі спеціалістами науково-інформаційних і бібліографічних напрямів (через систему картотек, каталогів тощо).

Звернемо увагу ще на такий важливий аспект, пов'язаний з отриманням, розповсюдженням і обміном друкованою продукцією через бібліотечну систему як одну з комунікаційних структур. В контексті комунікативних зв'язків суб'єктів — творців біографічної довідкової справи починають грати суттєву роль друковані видання як потужний ресурс інформації, в тому числі і біографічної. Важливого значення в цьому процесі набувають бібліотеки — наукові, галузеві, публічні універсальні тощо. Суттєвою підтримкою стає діюча на державному рівні система обов'язкового примірника творів друку України, інформування про їх наявність в органах поточної національної бібліографії, надання цілому ряду бібліотек України, переважно обласних, платних примірників із 25%-ю знижкою в оплаті, а також безкоштовних обов'язкових при-

мірників бібліотекам, відповідно до їх профілю комплектування (1917–1997) [52].

Ситуацію, що склалася **в останнє десятиріччя ХХ ст.**, можна охарактеризувати з кількох позицій. Історичні зміни умов існування суспільства, прагнення до «олюднення історії» та персоніфікації подій минулого і сучасності, зміни у формах і змісті історико-біографічних знань, принципах та формах організації інтелектуальних практик і наукових комунікацій актуалізувалися у зв'язку із сучасною інформаційною революцією. Надбання друкарської культури в сфері національної біографіки, що, зокрема, втілювалося в національному корпусі друкованих біографічних інформаційних ресурсів, сьогодні у поєднанні з новітніми можливостями електронних інформаційних технологій створюють єдиний інформаційний науково-культурний та комунікаційний комплекс і докорінно змінюють усю біографічну інформаційну справу на організаційному, науковому, технічному рівнях.

Новітні науково-інформаційні реалії, розвиток історико-біографічних знань, швидке кількісне зростання ресурсів біографічної інформації, зміна наукової парадигми в підходах до створення колективного портрета нації передбачають вироблення сучасних стратегій в принципах і формах організації цієї праці. Відповідне місце в цьому процесі займає вивчення практик і досвіду організації колективної біографічної праці.

В цьому сенсі запропонована тема є багатоаспектною за своїм змістом. Вона інтегрує в єдину мережу інтелектуальну культуру, ідеї, теорії, методи, організаційно-практичний досвід, інтелектуальне середовище, наукові інституції та інші складові, що в різні історичні періоди створювали і структурували біографічний інформаційний простір. Усвідомлення цього процесу з метою вироблення сучасних стратегій дій передбачає також вивчення інтелектуальних співтовариств, формальних і неформальних об'єднань науковців, між якими циркулює інформація.

Вирішення цієї непростієї проблеми потребує аналізу форм взаємозв'язків на міждисциплінарному рівні, комунікаційних мереж та структур, властивих різним видам дослідницького загалу, видів і засобів наукового спілкування,

розповсюдження й отримання інформації тощо та створення на цій основі наукового співтовариства як рухомої відкритої структури, конфігурація якої визначається потоками інформації і комунікаціями.

Втім, як і раніше, системоутворюючим чинником процесу отримання, представлення і передачі біографічної інформації залишається наявність науковців і фахівців, без участі яких неможлива наукова комунікація у сфері створення якісного біографічного ресурсу в усіх його видах. Система наукових комунікацій заснована на взаємодії людей, функціонуванні соціальних інститутів, які утворюються і діють в біографічному просторі. Можна констатувати, що в нинішніх умовах завдяки використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в Україні сформувалася мережева структура створення, розповсюдження та використання біографічної інформації, яка має досить складну інтегровану ієрархію. Вона складається із різноманітних за статусом інституцій і установ різної форми власності, формальних і неформальних наукових товариств, окремих науковців, які працюють в обраній галузі біографіки (горизонтальна мережа). Певною мірою віртуальний, але надзвичайно важливий компонент зазначеної мережевої ієрархії складають традиції і досвід, організаційні і когнітивні ресурси, створені попередніми поколіннями науковців, які долучилися до видання біографічної довідкової продукції.

В інформаційному полі науки значно поширилася неформальна творча взаємодія вчених та інших агентів наукової діяльності, в тому числі у сфері професійного спілкування з різних питань і напрямів біографічної галузі, методів створення розподіленого біографічного ресурсу, визначення шляхів організації спільних історико-біографічних проектів.

Актуальним завданням XXI ст. стає завдання формування комунікативного простору співробітництва осіб (науковців) і ідей, в якому будуть створюватися нові знання та вирішуватися соціально значущі проблеми. Таке завдання може бути плідно реалізовано за умов структурування дослідницького поля й організації спільних колективних дій з метою об'єднання потоків біографічної інформації і комунікацій.

Віднайдення відповідної моделі професійної корпорації як відкритої системи, на наш погляд, можливе на основі спільних концепцій, ідей, теорій, методів, стратегій тощо, пошуку формальних та неформальних шляхів організації особистих контактів, мультидисциплінарних зв'язків, через які розповсюджується відповідна тематична інформація, синхронізуються дії.

У такій системі головний акцент ми робимо на визначенні «науковий». В межах наукового співтовариства, члени якого об'єднані спільними інтересами, відбувається обмін біографічною інформацією та її накопичення у вигляді наукового дослідження, біографічного, біобібліографічного ресурсу або іншого біографічного продукту, створеного за узгодженою методологією, спільною системою засобів обміну науковою інформацією, форм спілкування та іншими характеристиками. За такого підходу наукове співтовариство та його інституції в ієрархії мережевої структури біографістики виконуватимуть важливу роль у вирішенні завдань удосконалення науково-теоретичної бази біографістики як провідного комунікативного чинника у професійному середовищі. В ситуації, що склалася, українське біографічне співтовариство, створене на засадах мережевої професійної наукової асоціації, може відіграти вагомий роль.

1. *Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России* [Текст] / под ред. В. Б. Антоновича [Текст] / В. Б. Антонович. – АЮЗР. – Киев, 1867. – Т. 1. – Ч. 4. – 575 с.
2. *Богдашина О. М.* Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX — 20-ті рр. XX ст.) [Текст] / О. М. Богдашина. – 2-е вид., доп. та переробл. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 560 с.
3. *Борис Є. В.* Кубійович — творець «Енциклопедії українознавства» [Текст] / Є. В. Борис // Вісті комбатанта. – 1991. – № 5. – С. 121–135.
4. *Борчук С. М.* «Радянська енциклопедія історії України» — перша історична енциклопедія в УРСР [Текст] / С. М. Борчук // УІЖ. – 2013. – Вип. 4. – С. 170–192.
5. *Геннади Г. Н.* Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии [Текст] / Г. Н. Геннади // ЧГВ : неофициальная часть. – 1855. – № 8 ; 1856. – № 16.
6. *Гирич І.* Знакова стаття Омеляна Пріцака [Текст] / І. Гирич // Україна модерна : Стандарти науки і академічне середовище. – Київ ; Львів : Критика, 2007. – Число 2 (1). – С. 149–169.

7. *Гирич І. Б.* Концептуальні проблеми історії України [Текст] / І. Б. Гирич. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
8. *Гирич І.* Між наукою і політикою : історіографічні студії про вчених-концептуалістів [Текст] / І. Б. Гирич. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 488 с.
9. *Грушевський М. С.* Історія України-Русі [Текст] в 12 кн./ М. С. Грушевський : – Київ : Наук. думка, 2000. – Т. 11 : Показчик імен / уклад. М. М. Капраль, Я. О. Федорук. – 520 с.
10. *Грушевський М. С.* Чернігів і Сіверщина в українські історії : Кілька спостережень, здогадів і побажань [Текст] / М. С. Грушевський // Чернігів і Північне Лівобережжя : Огляд, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 116–120.
11. *Дашкевич Я. Р.* Матеріали І. О Левицького як джерело для біографічного словника [Текст] / Я. Р. Дашкевич // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1966. – Вип. 2. – С. 35–53.
12. *Добров Г. М.* Наука о науке : Введение в общее наукознание [Текст] / Г. М. Добров. – Київ : Наук. думка, 1966. – 270 с.
13. *Журба О. І.* Київська археографічна комісія. 1843–1921 : Нарис історії і діяльності [Текст] / О. І. Журба. – Київ : Наук. думка, 1993. – 185 с.
14. *Записка отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам. 23 апреля 1959 г.* [Текст] // Идеологические комиссии ЦК КПСС. 1958–1964 : Документы. – М. : РОССПЭН, 1998. – С. 154–156. – (Серия «Культура и власть от Сталина до Горбачева. Документы»).
15. *Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах : Выпуск первый* / Составили профессора Императорского университета св. Владимира В. Б. Антонович и В. А. Бец по лекции В. В. Тарновського [Текст] / В. Б. Антонович, В. А. Бец. – Киев : Типогр. Императорского Ун-та Св. Владимира, 1883. – VI, II, 110 с.
16. *Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали* [Текст] / Упорядн. В. Г. Шмельов, В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський та ін. – Київ: Наук. думка, 1993. – 569 с.
17. *Історія національної Академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали* [Текст] / Упорядн. Т. В. Вересовська, В. Г. Врублевський, В. А. Кучмаренко та ін. – Київ, 1998. – 542 с.
18. *Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали до бібліографії (сер. ХІХ – ХХ ст.)* [Текст] / авт.-укл. Т. В. Куриленко, Н. І. Мельник, О. М. Яценко. – Київ, 2004. – 365 с. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 1).
19. *Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали до бібліографії (2001–2003)* [Текст] / авт.-укл. Н. І. Мельник-Любовець, О. М. Яценко. – Київ, 2006. – 204 с. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 2).

20. Коваленко О. Григорій Милорадович і Чернігівська губерньська вчена архівна комісія [Текст] / О. Коваленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2006. – Вип. 32. – С. 194–202.
21. Коваленко О. Історія та генеалогія козацької старшини у науковій спадщині Г. Милорадовича [Текст] / О. Коваленко // Батуринські читання: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2007. – С. 137–143.
22. Колесник И. И. Интеллектуальное сообщество: сетевой анализ [Текст] / И. И. Колесник // Диалог со временем : Альманах интеллектуальной истории. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2008. – Вып. 25/1 – С. 55–86.
23. Колесник И. И. Украинско-российские интеллектуальные сообщества первой половины XIX века: сетевой анализ [Электронный ресурс] / И. И. Колесник // Дискуссия: Как поделить Гоголя? Русская, великорусская и украинская культура в XIX–XX вв. : Материалы российско-украинской конференции историков «Украина и Россия : история и образ историка (Москва, 3–5 апреля 2015). – Режим доступа : <http://www.100-edu.ru/literatura/23863/index.html>.
24. Колесник І. Українська історіографія : концептуальна історія [Текст] / І. Колесник. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
25. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною [Текст] / М. Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. – Київ : Заповіт, 1997. – С. 165–200.
26. Коцирій Л. Ю. Бібліографічні видання С. І. Пономарьова [Текст] / Л. Ю. Коцирій // Наукові праці НБУВ. – Київ, 2000. – Вип. 5. – С. 280–286.
27. Лада О. Основні етапи розвитку наукових товариств України першої половини XIX – початку XX ст. : історіографія [Текст] / О. Лада // Наукові записки з української історії. – 2014. – Вип. 34. – С. 44–50.
28. Лазаревский А. М. Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях [Текст] / А. М. Лазаревский // ЧГВ – 1853. – № 45, 46.
29. Лобко Н. «Черниговские губернские ведомости» як джерело генеалогічної інформації [Текст] / Н. Лобко // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2004. – Вип. 4. – С. 87–89.
30. Ляшко С. М. Біографічна довідкова справа в Україні (60-ті рр. XIX – 40-ті рр. XX ст.): Нариси історії [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 84 с.
31. Ляшко С. М. З історії української біографічної довідкової справи: біографічні довідкові і довідкові видання 1920–1930-х рр., які не побачили світ [Текст] / С. М. Ляшко // Наукові праці НБУВ. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 568–602.
32. Ляшко С. М. Керівничий Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України М. М. Могилянський: досвід просопографічного дослідження [Текст] / С. М. Ляшко // Українська біографістика : зб. наук. праць. – Київ, 2010. – Вип. 6. – С. 136–179.

33. Ляшко С. М. Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України: персонологічний вимір [Текст] / С. М. Ляшко // Українська біографістика : зб. наук. праць. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 42–81.
34. Ляшко С. М. Українська наукова провінція другої половини ХІХ – 20-х років ХХ ст.: досвід колективної біографії [Текст] / С. М. Ляшко // Наукові праці НБУВ. – Київ, 2005. – Вип. 14. – С. 728–744.
35. Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання ХІХ–ХХ століття: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 287 с.
36. Ляшко С. М. Щодо участі краєзнавців Вінниччини у роботі Постійної комісії УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України [Текст] / С. М. Ляшко // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 533–536.
37. Ляшко С. М. Щодо участі краєзнавців Житомира у роботі Постійної комісії УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України [Текст] / С. М. Ляшко // Житомиру – 1120 (884–2004). Науковий збірник «Велика Волинь». – Житомир : М. Косенко, 2004. – Т. 31. – С. 352–355.
38. Матеріали до біографічного словника І. О. Левицького : Анотований покажчик архівних документів [Текст] / упорядкув., передмова та науково-довідковий апарат М. М. Трегуб; вступ. стаття М. М. Романюка. – Львів, 2012. – Т. 1 : А – Б. – 355 с.
39. НБУВ, ІР, Ф. Х, спр. 6262, арк. 28–30.
40. Оглоблин О. Микола Василенко й Вадим Модзалевський [Текст] / О. Оглоблин // Український історик. – 1966. – Ч. 3–4 (11–12). – С. 5–25.
41. Пономарев С. И. Земляки (Достопамятные уроженцы Черниговской земли) [Текст] / С. И. Пономарев. – Чернигов, 1898. – 6 с.
42. Пономарев С. И. Земляки. Достопамятные уроженцы Черниговской земли [Текст] / С. И. Пономарев // Черниговские епархиальные известия. – 1898. – № 14. – С. 571–576.
43. Попик В. І. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика : зб. наук. праць. – Київ, 2005. – Вип. 3. – С. 15–27.
44. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / В. І. Попик. – Київ, 2013. – 520 с.
45. Попик В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика : зб. наук. праць. – Київ, 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
46. Прикарпатска Русь в ХІХ-м вѣцѣ вѣ біографіяхъ и портретахъ єи дѣятелей съ увзглядненъемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни, написавъ на пѣдставѣ автобіографичныхъ записокъ и архивально-библіотечныхъ матеріалѣвъ Иванъ Ем. Ле-

- вицкій. – Львѡвъ: Коштомъ автора. Типографія Ставропигійского Института, 1898. – Томъ I, вып. I. – 56 с.; 1899. – Вып. 2. – С. 57–112; 1901. – Вып. 3. – С. 113–168; Львѡвъ: Коштомъ А. Хойнацкого..., 1901. – Вып. 4. – С. 169–224.
47. *Репина Л.* Интеллектуальная культура и научные коммуникации [Текст] / Л. Репина, Г. Мягков // Вестник Удмурдского ун-та ; сер. 5 «История и филология». – 2014. – Вып. 3. – С. 137–142.
48. *Різниченко В.* Земляки, достопам'ятні уродженці землі Конотопської : (спроба критич.-біогр. словаря письменників, учених, громад. діячів і наших достопам'ятних уродженців Конотоп. повіту Чернігів. губ.) [Текст] / В. Різниченко. – Київ, 1916. – Вип. 1 : М. Дрогомиров. – 16 с. ; Вип. 2 : П. Прокопович. – 16 с.
49. *Савчук В. С.* Научные общества и культурная революция на Украине (1917–1931) [Текст] / В. С. Савчук // ВИЕТ. – 1995. – № 1. – С. 81–91.
50. *Токовенко О. С.* Політико-культурна еволюція: трансформаційний та трансмісійний виміри [Текст] / О. С. Токовенко // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ, 2012. – Вип. 22 (Політологія). – С. 141–145.
51. *Франко І.* [Рецензія] [Текст] / І. Франко // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. 46. – Кн. 2. – с.25–28 [Бібліографія].
52. *Чепуренко Я.* Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку [Текст] / Я. Чепуренко. – Київ, 1998. – 69 с.
53. *Черниш Н. І.* Академік Микола Платонович Бажан. Редактор. Видавець. Енциклопедист [Текст] / Н. І. Черниш. – Київ : Всеукр. держ. спеціаліз. вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2012. – 317 с.
54. *Черниш Н. І.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939) : навч. посібник [Текст] / Н. І. Черниш. – Київ : Наша культура, 2006. – 216 с.
55. *Черниш Н. І.* Видавничий доробок Миколи Бажана [Текст] / Н. І. Черниш. – Львів : Піраміда, 2012. – 275 с.
56. *Черныш Н. И.* Уроки издательского опыта Н. П. Бажана (Работа в Главной редакции Украинской советской энциклопедии) [Текст] / Н. И. Черныш // Книга : исследования и материалы. – М. : Книга, 1987. – Т. 54. – С. 106–124.
57. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чишко. – Київ : БМТ, 1996. – 239 с.
58. *Шагуров Н.* Рецензия на работу «Земляки. Достопамятные уроженцы Черниговской земли» С. И. Пономарева [Текст] / Н. Шагуров // КС. – 1901. – № 10. – С. 29–39.
59. *Яковлева Л. Е.* Испанская и русская философские традиции: общее и особенное [Текст] / Л. Е. Яковлева // Рабочие тетради по компаративистике. Гуманитарные науки, философия и компаративистика. – СПб. : Дрофа, 2003. – С. 22–25.